

Trender i norsk landbruk 2022

Regional rapport for Møre og Romsdal

Alexander Zahl-Thanem
Egil Petter Stræte

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 82 01 60
E-post: post@ruralis.no

Rapport 6/2022

Utgivelsesår: 2022

Antall sider: 68

ISSN 1503-2035

Tittel: Trender i norsk landbruk 2022. Regional rapport for Møre og Romsdal

Forfatter: Alexander Zahl-Thanem og Egil Petter Stræte

Utgiver: Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning

Utgiversted: Trondheim

Prosjekt: Trender i norsk landbruk - oppdragsanalyser

Prosjektnummer: 6380

Oppdragsgiver: Møre og Romsdal fylkeskommune

Oppdragsgivers ref.: Eivind Vartdal Ryste

Kort sammendrag

Denne rapporten er skrevet på oppdrag for Møre og Romsdal fylkeskommune, og baserer seg på data fra spørreundersøkelsen «Trender i norsk landbruk» og et ekstrautvalg bestående av rundt 600 bønder fra Møre og Romsdal som deltok i undersøkelsen våren 2022. Rapporten inkluderer også data fra samme spørreundersøkelse gjennomført i Møre og Romsdal i 2018, samt nasjonale tall. Rapporten konsentrerer seg om følgende overordnede tema: Bonden og gårdsbruket, økonomi og investeringer, rekruttering og framtidsutsikter, tilleggsnæringer, klimaendringer og klimagassreducerende tiltak, samt bondens helse og sosiale liv.

Stikkord

Landbruk, gårdsbruk, økonomi, investeringer, rekruttering, framtidsutsikter, tilleggsnæringer, klima, livskvalitet.

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag for Møre og Romsdal fylkeskommune, og baserer seg på data fra spørreundersøkelsen «Trender i norsk landbruk» og et ekstrautvalg bestående av rundt 600 bønder fra Møre og Romsdal som deltok i undersøkelsen våren 2022. Rapporten inkluderer også data fra samme spørreundersøkelse gjennomført i Møre og Romsdal i 2018, samt nasjonale tall fra våren 2022.

Rapporten konsentrerer seg om følgende overordnede tema: Bonden og gårdsbruket, økonomi og investeringer, rekruttering og framtidsutsikter, tilleggsnæringer, klimaendringer og klimagassreduserende tiltak, samt bondens helse og sosiale liv. Gjennom å fokusere på disse temaene bidrar rapporten med å gi en oppdatert oversikt over landbruket i Møre og Romsdal i 2022, sett fra bondens ståsted.

Vi takker bøndene som tok seg tid til å besvare spørreundersøkelsen og dermed bidro til et godt datagrunnlag.

Alexander Zahl-Thanem og Egil Petter Stræte

Trondheim 30/5-2022

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Innholdsfortegnelse.....	3
Tabelliste.....	4
Figurliste	5
Sammendrag.....	9
1. Innledning	13
2. Datagrunnlag	15
2.1 Trender i norsk landbruk 2022, Møre og Romsdal	15
2.2 Trender i norsk landbruk 2018, Møre og Romsdal	17
2.3 Trender i norsk landbruk 2022, Nasjonal undersøkelse	19
3. Resultater.....	20
3.1 Bonden og gårdsbruket.....	20
3.2 Økonomi og investeringer.....	24
3.3 Rekruttering og framtidssutsikter	39
3.4 Tilleggsnæringer.....	52
3.5. Klimaendringer og klimagassreducerende tiltak	55
3.6. Bondens helse og sosiale liv.....	60
Appendiks	67
Referanser.....	68

Tabelliste

Tabell 1: 2022-undersøkelsens representativitet. Sammenligning av variabler i Trender i norsk landbruk (M&R) med statistisk for populasjonen.	17
Tabell 2: 2018-undersøkelsens representativitet. Sammenligning av variabler i Trender i norsk landbruk 2018 (M&R) med statistisk for populasjonen.	18
Tabell 3: «Hvor mye arbeid la du selv, din eventuelle ektefelle/partner og andre ned i gårdsdriften i løpet av 2021?». I prosent.	22
Tabell 4: Produksjonsutvikling framover for melkeprodusenter med løs- og båsfjøs. I prosent.....	50
Tabell A1: Logistisk regresjonsanalyse. Avhengig variabel er planlagte investeringer over 1 000 000,- i løpet av de neste 5 årene (=1) versus planlagte investeringer mindre enn 1 000 000,-.....	67

Figurliste

Figur 1: Tilnærming og fokusområde for rapporten.	14
Figur 2: «Tenker du på deg selv først og fremst som gårdbruker, eller er din yrkesidentitet mest knyttet til et annet yrke?» (n=588).....	21
Figur 3: «Hvor mange timer lønnsarbeid utenom gårdsdriften hadde du i løpet av 2021?» (n=544).....	22
Figur 4: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdriften har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent. (n=582).....	25
Figur 5: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal i 2018 og 2022, som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdriften har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent.	26
Figur 6: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal og resten av landet, som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdriften har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent.	27
Figur 7: Figuren viser bondenes tilfredshet med «inntekt fra gårdsdriften» på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds) for 2018- og 2022-undersøkelsen. I prosent.	28
Figur 8: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener husstandens totale økonomiske situasjon har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent. (n=577).....	29
Figur 9: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener husstandens totale økonomiske situasjon har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent.	30
Figur 10: «Hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt kom fra gårdsdriften i 2021?» I prosent.	31
Figur 11: Husstandens økonomiske utvikling de siste fem år fordelt på hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt som kom fra gårdsdriften i 2021. I prosent. ...	32
Figur 12: Figuren viser andel bønder som tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. I prosent. (n= 580).....	32

Figur 13: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal i 2018 og 2022, som tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. I prosent.	34
Figur 14: Viser svarfordelingen på følgende spørsmål: «Hvor mye er det investert i bygninger, maskiner og annet i løpet av de siste 5 årene?». I prosent. (n=575).	35
Figur 15: Figuren viser andel bønder som har planer om å investere i bygninger, maskiner eller annet i løpet av de neste 5 årene. I prosent. (n=576).....	36
Figur 16: «Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger / maskinpark». I prosent. (n=591)	37
Figur 17: Viser sammenhengen mellom hvor stor andel som beskriver driftsbygningene som god, middels og dårlig etter hvor mye som er investert i driftsbygninger, maskinparken og lignende de siste fem årene. I prosent.	38
Figur 18: Viser sammenhengen mellom hvor stor andel som beskriver driftsbygningene som god, middels og dårlig etter hvor mye som er investert i driftsbygninger, maskinparken og lignende de siste fem årene. I prosent.	39
Figur 19: «Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?» I prosent.	40
Figur 20: Andel som svarer ja på spørsmålet «Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?». Fordelt på Møre og Romsdal og resten av landet. I prosent.....	41
Figur 21: Viser fordelingen på følgende spørsmål for bønder 60 år eller eldre: «Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg?». I prosent. (n=227).	42
Figur 22: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». I prosent (n=569).....	43
Figur 23: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». Sammenligning av 2018 og 2022-undersøkelsen av Trender i norsk landbruk. I prosent.	44
Figur 24: Figuren viser andel som i 2018- og 2022-undersøkelsen oppgir det som mest sannsynlig at gårdsbruket 20 år fram i tid enten vil være drevet av dagens brukere eller av barn/slekt av dagens brukere. I prosent.....	45
Figur 25: Produksjonsutvikling framover for bønder innen ulike produksjoner. I prosent. (Merk: bønder kan drive med flere produksjoner samtidig).....	46
Figur 26: Produksjonsutvikling framover for bønder innen melk, storfe og sau. Tall fra 2018 og 2022. I prosent.....	48

Figur 27: Aldersfordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs (n=105). I prosent. ..	49
Figur 28: «Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs. I prosent. (n=105).	49
Figur 29: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøsdrift. I prosent. (n=106).....	51
Figur 30: «Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg?». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs. I prosent. (n=105).	52
Figur 31: «Driver du eller din ektefellesamboer med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser?». I prosent.....	53
Figur 32: «Hvor stor var netto næringsinntekt fra denne virksomheten i 2021?». Viser fordeling blant de som har krysset av for at de holdt på med en eller flere tilleggsnæringer. (n=280).	54
Figur 33: «I hvilket omfang vil du i fremtiden drive med annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk?» I prosent (n=549).	54
Figur 34: Figuren viser hvilke forhold som har påvirket produksjonen til bøndene siste år (dvs. 2021). I prosent.....	56
Figur 35: «Det er alt for store utslipp av klimagasser fra norsk landbruk». I prosent. (n=566).....	57
Figur 36: «Jeg opplever at landbrukets klimautfordringer tas seriøst i norsk landbruk allerede i dag». I prosent. (n=563).	57
Figur 37: Figuren viser andel som mener strengere krav til å redusere klimagassutslipp vil ha en negativ eller positiv virkning for norsk landbruk. I prosent. (n=560).	58
Figur 38: Figuren viser andel som tror «klimaendringer» vil påvirke bruket positivt/negativt de neste ti årene. I prosent. (n=557).....	59
Figur 39: Figuren viser andel bønder som har gjennomført, planlegger å gjennomføre eller ønsker å gjennomføre ulike tiltak på sitt gårdsbruk. I prosent. (n=546).	60
Figur 40: Figuren viser andel bønder som er enig/uenig i påstanden «Jeg opplever at jeg har nok ferie- og fridager». I prosent (n=564).....	61
Figur 41: Figuren viser andel som er enig/uenig i påstanden: «Det er vanskelig å skaffe avløser når jeg skal ha fri». I prosent. (n=552).	62

Figur 42: Figuren viser andel som er enig/uenig i påstander knyttet til sosial kontakt. I prosent.....	62
Figur 43: Tilfredshet med ulike forhold på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds). I prosent.	63
Figur 44: Tilfredshet med det landbruksfaglige miljøet der man bor. I prosent (n=567).	64
Figur 45: «Hvor ofte samarbeider du med andre gårdbrukere om arbeidsoppgaver i tilknytning til gårdsdriften?». I prosent. (n=585).	64
Figur 46: «I hvor stor grad har du vært plaget med noe av det som er nevnt nedenfor i løpet av de siste 14 dagene?». I prosent.....	65
Figur 47: Figuren viser i hvor stor grad bøndene har vært plaget med de ulike forholdene i løpet av de siste 14 dagene. Tall fra 2018- og 2022-undersøkelsen. I prosent.....	66

Sammendrag

Trender i norsk landbruk («Trendundersøkelsen») er en nasjonal spørreundersøkelse som sendes ut til norske bønder annethvert år. Undersøkelsen gjennomføres av Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning. Denne rapporten baserer seg på data fra et ekstrautvalg som ble sendt ut til bønder i Møre og Romsdal våren 2022. I tillegg til **denne** undersøkelsen benyttes data fra Trendundersøkelsen som ble gjennomført i Møre og Romsdal våren 2018, samt nasjonale tall fra 2022.

Totalt ble spørreundersøkelsen sendt ut til 1928 bønder i Møre og Romsdal i begynnelsen av februar 2022. 1000 av disse fikk invitasjon og spørreskjema på papir i posten, mens resterende fikk spørreundersøkelsen tilsendt som en epostundersøkelse. Etter én hovedutsendelse og én påminnelse svarte totalt 607 bønder på undersøkelsen. Analyser indikerer at dette utvalget er av god kvalitet og representativitet til å gi kunnskap om bønder og jordbruk i fylket.

Denne rapporten setter søkelys på følgende seks overordnede tema: 1) Bonden og gårdsbruket, 2) økonomi og investeringer, 3) rekruttering og framtidsutsikter, 4) tilleggsnæringer, 5) klimaendringer og klimagassreducerende tiltak, og 6) bondens helse og sosiale liv. Vi vil her kort oppsummere hovedfunnene innenfor hver av disse temaene.

Bonden og gårdsbruket

Dersom vi tegner et bilde av den «gjennomsnittlige» bonden i Møre og Romsdal, er det en mann på 53 år, som har vokst opp på bruket som nå drives, er gift og har barn, har yrkes- eller landbruksfaglig utdanningsbakgrunn og driver med melkeproduksjon eller annet husdyrhold. Han driver et bruk mellom 100-250 dekar dyrka jord. Som denne rapporten illustrerer er det imidlertid store variasjoner blant bøndene i Møre og Romsdal, som i mange andre fylker ellers i landet.

Det er imidlertid ikke tvil om at Møre og Romsdal er et «grasfylke». 38 prosent av bøndene i Trendundersøkelsen oppgir melkeproduksjon som viktigste produksjon på gårdsbruket, mens 47 prosent oppgir annen husdyrhold som viktigste produksjon, noe som inkluderer både storfe- og sauedrift. Samlet oppgir 85 prosent av bøndene at den viktigste produksjonen er en eller annen form for husdyrhold.

Økonomi og investeringer

Over halvparten av bøndene (54 prosent) oppgir at inntekta fra gårdsdrifta har endret seg i negativ retning de siste fem årene. Kun 14 prosent oppgir at økonomien har endret seg i positiv retning, mens i underkant av en av tre oppgir at det har vært ingen endring i økonomien. Andelen som oppgir at økonomien har gått i negativ retning har økt fra 32 prosent i 2018 til 54 prosent i 2022. Denne negative utviklingen samsvarer med spørsmål om tilfredshet om inntekta fra gårdsdrifta, der andelen som oppgir å

være svært utilfreds med økonomien er økt betraktelig fra 2018- til 2022-undersøkelsen.

Videre oppgir 45 prosent at de tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i negativ retning de neste fem årene. Kun 17 prosent oppgir at de tror det økonomiske resultatet vil endre seg i positiv retning, mens 19 prosent tror det ikke vil bli noen endring. Størst andel er, med andre ord, pessimistiske når det gjelder hvordan de tror det økonomiske resultatet blir framover.

Totalt oppgir 32 prosent av bøndene å ha investert mer enn en million kroner i løpet av de siste fem årene, mens åtte prosent oppgir å ha investert mer enn fem millioner kroner. Ser vi på planlagte investeringer, oppgir 41 prosent at de ikke har planer om å investere, eller kun ser for seg å investere mindre enn 100 000 kroner i bygninger, maskiner og annet i løpet av de neste fem årene. Det er med andre ord en forholdsvis beskjedne andel bønder som går med store investeringsplaner.

Rekruttering og framtidsplaner

Ser vi på bønder 60 år eller eldre, oppgir 60 prosent at de tror noen av barna eller andre i slekta kommer til å ta over gården. 18 prosent oppgir at de tror det ikke er noen i slekta som vil overta, mens 22 prosent svarer «vet ikke».

46 prosent oppgir at de anser det som mest sannsynlig at gårdsbruket vil være i drift av enten dagens brukere eller familiemedlemmer av dagens brukere 20 år fram i tid. Dette er en lavere andel enn i 2018-undersøkelsen, der det den gang var 56 prosent som oppga at de trodde gårdsbruket vil være i drift i familien 20 år fram i tid.

Tar vi utgangspunkt i de tre største produksjonene i Møre og Romsdal-utvalget; melk, storfekjøtt og sau, så oppgir rundt 2 av 10 at de ser for seg en produksjonsøkning, i underkant av 6 av 10 ser for seg å fortsette som før, mens i overkant av 1 av 10 ser for seg produksjonsnedgang. Rundt 1 av 10 bønder innenfor melk, storfekjøtt og sau ser for seg å legge ned produksjonen.

Melkeprodusenter med båsfjøs skiller seg ikke vesentlig fra melkeprodusenter med løsdrift, eller fra bønder generelt, når det gjelder spørsmål om framtidstro og rekruttering. Som i næringa generelt er det imidlertid knyttet stor usikkerhet til framtida når det gjelder rekruttering og spørsmål om videre drift.

Tilleggsnæringer

Totalt oppgir 52 prosent av bøndene i Trendundersøkelsen i Møre og Romsdal at de driver med en eller annen form for annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Nesten en av tre bønder driver med leiekjøring, slått, brøyting, strøing og lignende ved siden av gårdsdrifta, og er den aktiviteten flest bønder oppgir at de holder på med i tillegg til tradisjonell gårdsdrift. Videre oppgir henholdsvis 16 og

15 prosent at de holder på med enten vedproduksjon, biobrensel o.l. eller utleie av jakt og/eller fiskerettigheter. Andre viktige tilleggsnæringer inkluderer blant annet overnatting på eller ved gården, gårdsmat og utleie av lokaler.

Det er store variasjoner i hvor stor næringsinntekt som kommer fra denne virksomheten. Det er et klart mønster der den største andelen (73 prosent) tjente under 100 000 kroner i løpet av 2021 på denne virksomheten, mens øvrige 27 prosent tjente 100 000 kroner eller mer. Kun 11 prosent av de som oppgir at de driver med annen næringsvirksomhet oppgir å ha tjent over 300 000 i løpet av 2021.

Klimaendringer og klimagassreducerende tiltak

Totalt 55 prosent oppgir at for mye nedbør på feil tid av året påvirket produksjonen i noen grad eller i stor grad i løpet av det siste året. Videre oppgir 36 prosent at kjøreskader grunnet for mye nedbør/våt åker eller eng påvirket produksjonen det siste året. I underkant av 30 prosent oppgir lengre vekstsesong, samt tørke eller vannmangel som noe som påvirket produksjonen.

Rapporten ser også nærmere på gjennomførte og planlagte klimatiltak på gården. Blant en rekke gjennomførte tiltak oppgir størst andel å ha «forbedret kvaliteten på egenprodusert for» (28 prosent), etterfulgt av «forbedret drenering av dyrket areal» (20 prosent) og «mer presis spredning av kunstgjødsel» (19 prosent). Dette gjelder også ved planlagte tiltak, der 48 prosent planlegger forbedret kvalitet på egenprodusert grovfôr, 42 prosent planlegger forbedret drenering av dyrket areal og 34 prosent planlegger mer presis spredning av kunstgjødsel.

Bondens helse og sosiale liv

Tilstanden i jordbruket og for bøndene har også en helsemessig og mental side, i tillegg til økonomi og driftsmessige forhold. 55 prosent av bøndene er helt eller delvis uenig i at de har nok ferie- og fridager, mens kun 21 prosent er delvis- eller helt enig i påstanden. Sammenlignet med nasjonale tall er Møre og Romsdal-bonden i større grad uenig i påstanden om at man har nok ferie- og fridager. Disse forskjellene forklares imidlertid av at det er en større andel bønder som driver med melkeproduksjon i Møre og Romsdal, og melkeprodusenter generelt i mindre grad oppgir at de har nok ferie- og fridager.

Nesten seks av ti bønder er delvis eller helt enig i påstanden om at de gjerne skulle ønske at de hadde bedre kontakt med familie og venner. Videre er rundt 4 av 10 enig i påstanden om at de gjerne skulle hatt flere fortrolige venner. Ser vi på bøndenes svar på spørsmål om hvorvidt de ofte føler seg ensom som bønder, kan vi se at 31 prosent er delvis- eller helt enig i påstanden.

Det er også spurt om plager i hverdagen. 5 prosent oppgir at de i løpet av de siste 14 dagene har vært ganske eller veldig plaget med å være stadig redd eller engstelig. 10

prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med å føle seg anspent og urolig, mens 21 prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med at de har følt håpløshet når de tenker på framtiden. 11 prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med at de har følt seg nedfor og trist, mens 19 prosent oppgir at de har bekymret seg for forskjellige ting. Overordnet er det flest som ikke har vært plaget av å være redd og engstelig, mens desidert flest har «bekymret seg mye om forskjellige ting».

1. Innledning

Trender i norsk landbruk («Trendundersøkelsen») er en nasjonal spørreundersøkelse som har blitt gjennomført annethvert år siden 2002. Den siste ble gjennomført våren 2022, i perioden februar – april. Datagrunnlaget i denne rapporten baserer seg på data fra et «ekstrautvalg» gjennomført blant bønder i Møre og Romsdal våren 2022. Denne undersøkelsen ble gjennomført parallelt med den nasjonale undersøkelsen. Samtlige bøndene i Møre og Romsdal som tilfredsstilte våre kriterier (se kapittel 2) fikk en invitasjon til å delta i spørreundersøkelsen, og totalt deltok 607 bønder i spørreundersøkelsen. Dette utgjør datagrunnlaget for denne rapporten.

De fleste av bøndene i denne rapporten har med andre ord besvart spørreundersøkelsen i tidsrommet rundt, eller i etterkant av, Russlands invasjon av Ukraina (24. februar), men før jordbruksoppgjøret i mai 2022. Resultatene fra rapporten må derfor tolkes i lys av denne situasjonen. Den må også ses i lys av den krevende situasjonen som har vært for mange bønder de siste ukene og månedene: høye priser på gjødsel, kraftfôr og andre driftsmidler, samt høye priser på strøm og fossilt drivstoff. Dette utgjør samlet et viktig bakteppe som er relevant for mye av resultatene i denne rapporten.

Jordbruket er viktig for Møre og Romsdal, og preger både landskap, næringsliv og bosetting. I fylket er det 2 920 driftsenheter i jordbruket og disse disponerer nærmere 560 000 dekar jordbruksareal. Dette utgjør litt under fire prosent av landarealet i fylket, noe som er over landsgjennomsnittet på tre prosent. Hver driftsenhet har i gjennomsnitt 191 dekar jordbruksareal, hvorav 156 dekar er fulldyrka. Nærmere halvparten av jordbruksarealet som hver driftsenhet disponerer, er leiejord.

Husdyrproduksjoner som baserer seg på grovfôr er ryggraden i jordbruket i fylket. Dette kommer av at grasproduksjon er godt egnet, samt at det er store beiteressurser i utmarka, noe det også er en strategi for å utnytte mer av. Det betyr at melkeproduksjon, storfekjøtt, sau og geit er dominerende. Disse produksjonene står for 91-93 prosent av omsetning, verdiskaping og sysselsetting i fylket. Øvrige produksjoner er bær, frukt, grønnsaker, korn, egg og gris (Statsforvalteren, 2022).

Formålet med denne rapporten er å få fram oppdatert kunnskap om hvordan bøndene oppfatter tilstanden i jordbruket i Møre og Romsdal. Vi vil i denne rapporten ha en tredelt tilnærming og fokusområde i analysene. Dette innebærer (i) å analysere hva som er «status» blant bønder i Møre og Romsdal per i dag (dvs. våren 2022), (ii) å analysere hvilke utviklingstrekk som har skjedd i løpet av de siste fire årene ved å basere oss på en tidligere gjennomført Trendundersøkelse i Møre og Romsdal, og (iii) analysere hvorvidt funn fra Møre og Romsdal skiller seg ut fra landet for øvrig.

Status i dag

*Datagrunnlag:
Trendundersøkelsen 2022
(M&R)*

Utvikling over tid

*Datagrunnlag:
Trendundersøkelsen 2018
(M&R),
Trendundersøkelsen 2022
(M&R)*

Geografisk sammenligning

*Datagrunnlag:
Trendundersøkelsen 2022
(nasjonal undersøkelse),
Trendundersøkelsen 2022
(M&R)*

Figur 1: Tilnærming og fokusområde for rapporten.

Med andre ord vil hovedfokus i rapporten være å analysere status blant bønder i Møre og Romsdal i dag, mens det ved enkelte tema og områder vil bli gått nærmere inn på hvorvidt funn skiller seg fra landet for øvrig (den nasjonale Trendundersøkelsen 2022) og ved tidligere gjennomføringer (Trendundersøkelsen 2018). Ved at flere av spørsmålene også retter seg mot framtidsutsikter kan det også være grunnlag for å si noe om hvordan utviklingen vil foregå framover, sett fra bondens perspektiv.

2. Datagrunnlag

Datagrunnlaget i denne rapporten vil hovedsakelig basere seg på et ekstrautvalg av bønder fra Møre og Romsdal som deltok i Trender i norsk landbruk våren 2022. Nærmere beskrivelser av gjennomføring av denne undersøkelsen, samt analyser av dens representativitet blir gjennomgått i del 2.1. Videre vil vi også basere oss på et ekstrautvalg av bønder fra Møre og Romsdal som deltok i Trender i norsk landbruk i 2018, for å kunne si noe om utvikling over tid. Nærmere beskrivelser av denne undersøkelsen befinner seg i del 2.2. Spørreundersøkelsen fra Møre og Romsdal vil også sammenlignes med tall fra den nasjonale Trendundersøkelsen som ble gjennomført i samme tidsrom, som er nærmere beskrevet i del 2.3.

2.1 Trender i norsk landbruk 2022, Møre og Romsdal

Trender i norsk landbruk ble sendt ut til alle aktive bønder i Møre og Romsdal som oppfylte følgende to krav: 1) de må ha søkt om produksjonstilskudd i 2021, og 2) de må ha et areal på minst 5 dekar. Totalt innebar det at undersøkelsen ble sendt ut til totalt 1928 bønder i Møre og Romsdal. Av disse fikk 1000 av bønder tilsendt invitasjon i posten til å delta i undersøkelsen, der de enten kunne svare på det vedlagte papirskjemaet eller gå inn på en vedlagt nettadresse og skrive inn en unik ID. Øvrige 928 bønder fikk tilsendt en invitasjon til å delta i undersøkelsen på epost. Uttrekk av adresselister og kontaktinformasjon ble gjort av Produsentregisteret og videre administrert av Sentio Analyse AS, som også sto for pakking, utsending og skanning av utgående og innkomne spørreskjema.

Etter én hovedutsendelse og én påminnelse svarte totalt 607 bønder på undersøkelsen, noe som gir en svarprosent på 32,4% etter å ha rensket bruttoutvalget (fjernet nylig nedlagte bruk o.l.). Av de 607 respondentene, ble 201 rekruttert via epost-invitasjonen, mens øvrige 406 ble rekruttert via den postale utsendelsen. Det var imidlertid noe frafall underveis i undersøkelsen (særlig på epost-undersøkelsen), noe som medførte at det i realiteten var rundt 560-580 bønder som fullførte store deler av undersøkelsen.

Som et utgangspunkt er størrelsen på utvalget svært akseptabel og muliggjør en rekke interessante analyser som kan generaliseres til populasjonen. Likevel er kvaliteten avhengig av at det ikke er *systematiske skjevheter* knyttet til hvem som har deltatt i undersøkelsen og ikke. Vi vil derfor videre i dette kapitlet gjennomføre såkalte frafallsanalyser for å undersøke hvorvidt det er skjevheter i utvalget.

For å avdekke eventuelle skjevheter i utvalget, har vi sammenlignet utvalget av bønder som deltok i Trendundersøkelsen med populasjonsdata fra Statistisk sentralbyrå på utvalgte variabler. Resultatet fra denne frafallsanalysen er presentert i Tabell 1. Selv om en slik sammenligning er nyttig for å vurdere undersøkelsens representativitet, må vi likevel tolke eventuelle avvik med noe forsiktighet ettersom operasjonaliseringer i

Trendundersøkelsen er ulik SSB på flere områder. Med andre ord kan det være noe avvik som i realiteten er forårsaket av ulik operasjonalisering. Sammenligningen er likevel viktig for å avdekke eventuelle større og systematiske avvik som kan påvirke svarene i undersøkelsen.

Tabell 1 viser at det er det noe variasjon mellom utvalget av bønder som deltar i Trendundersøkelsen og populasjonen av bønder i Møre og Romsdal på enkelte av variablene.

Alderssammensetningen i Trendundersøkelsen viser en noe underrepresentasjon blant yngre bønder under 40 år til fordel for eldre bønder. En slik underrepresentasjon har også tidligere blitt funnet i Trendundersøkelsen (Zahl-Thanem m.fl. 2021) og var med andre ord som forventet. Selv om bønder under 40 er noe underrepresentert, er forskjellene likevel kun moderate. Det ser vi blant annet om vi tar utgangspunkt i gjennomsnittsalderen (ikke oppgitt i tabellen), som i Trendundersøkelsen er 55 år, mens den hos SSB er oppgitt til 53 år. Selv om det kunne vært aktuelt og benyttet «post-stratifiseringsvekt» for å korrigere for disse forskjellene, er alder hos SSB og i Trendundersøkelsen basert på ulikt grunnlag. Hos SSB er alder basert på alder hos den personen som er registrert som eier av gården, mens det i invitasjonsbrevet i Trendundersøkelsen ble bedt om at den personen som *gjør hovedarbeidet* på gården besvarte undersøkelsen. Da det kan være ulike forhold som forklarer aldersforskjellene, f.eks. ved at yngre bønder som for eksempel skal ta over gårdsdriften og står som registrert som eier, enda ikke *gjør hovedarbeidet* på gården, så velger vi å ikke vekte for disse moderate skjevhetene.

Videre er det noe underrepresentasjon blant bønder med areal på mindre enn 100 dekar, til fordel for eldre bønder og større gårdsbruk. Forskjellene er imidlertid marginale, og kan til en viss grad forklares med at vi i Trendundersøkelsen har sett bort fra gårdsbruk med mindre enn 5 dekar, mens disse inngår i tallgrunnlaget hos SSB. I tillegg er areal i Trendundersøkelsen basert på selvrapportert areal i drift, mens det hos SSB er basert på registerdata. Det er derfor grunnlag for å hevde at Trendundersøkelsen ikke har (større) systematiske skjevheter når det gjelder gårdens størrelse målt i areal.

Til slutt er det noe overrepresentasjon av bønder med melkekyr og storfe i Trendundersøkelsen sammenlignet med data fra SSB. Disse forskjellene er imidlertid svært marginale, og populasjonstallene befinner seg innenfor konfidensintervallet til utvalget i undersøkelsen.

Tabell 1: 2022-undersøkelsens representativitet. Sammenligning av variabler i Trender i norsk landbruk (M&R) med statistisk for populasjonen.

Variabler	Populasjon (M&R)	Trender i norsk landbruk (M&R)		
	Gjennomsnitt	Gjennomsnitt	Standardfeil	95 % konfidensintervall
Alder				
Under 40 år	16.0	9.9	0.01	[7.5-12.3]
40-49 år	22.4	23.4	0.02	[20.0-26.8]
50-59 år	28.1	27.7	0.02	[24.1-31.3]
60-69 år	22.9	27.1	0.02	[23.5-30.6]
70 år eller eldre	10.6	11.9	0.01	[9.3-14.5]
Kjønn				
Kvinner	16.5	14.3	0.01	[11.5-17.1]
Menn	83.5	84.9	0.01	[8.3-8.9]
Areal*				
Under 100 dekar	34.7	28.4	0.02	[24.7-32.2]
100-499 dekar	56.2	63.2	0.02	[59.2-67.3]
Over 500 dekar	9.1	8.3	0.01	[6.0-10.6]
Andel bønder med ulike produksjoner*				
Bruk med melkekyr / melkeproduksjon	26.4	31.6	0.02	[27.9-35.3]
Bruk med storfe / kjøttproduksjon	42.9	50.9	0.02	[46.9-54.9]
Bruk med søyer > 1 år / saueproduksjon	44.4	43.6	0.02	[39.2-47.1]
Bruk med svin / svineproduksjon	2.0	2.1	0.01	[0.9-3.3]

Selv om det er noen mindre avvik ved enkelte av variablene som inngår i frafallsanalysen, anser vi disse avvikene som marginale og at de ved enkelte områder også kan forklares av ulik operasjonalisering av variablene. Det gjør også at vi velger å ikke benytte poststratifiserings-vektorer i denne rapporten, men kontrollerer eksempelvis alder i analyser der det er hensiktsmessig.

Overordnet vurderer vi representativiteten og kvaliteten på undersøkelsen som god og at utvalget som deltar i spørreundersøkelsen overordnet gir en god representasjon av hele populasjonen av bønder i Møre og Romsdal.

2.2 Trender i norsk landbruk 2018, Møre og Romsdal

For å kunne si noe om utviklingen som har skjedd i landbruket over tid i Møre og Romsdal, vil denne rapporten også basere seg på data fra Trender i norsk landbruk undersøkelsen som ble gjennomført i Møre og Romsdal i 2018. Vi vil her gå kort igjennom denne, ettersom vi vil benytte 2018-undersøkelsen som et referansepunkt for å analysere utvikling over tid.

Spørreundersøkelsen ble i 2018 sendt ut til et tilfeldig utvalg på 1000 bønder, og etter en hovedutsendelse og en påminnelse svarte 435 bønder på undersøkelsen (etter å ha supplert med bønder også fra det nasjonale utvalget som ble gjennomført i samme tidsperiode). Selv om det fra 2018 til 2022 har blitt noen mindre endringer i spørreskjemaet, er majoriteten av spørsmål holdt like, noe som medfører at vi kan analysere utviklingstrekk på en rekke spørsmål.

Vi har, som ved 2022-undersøkelsen, også gjennomført en frafallsanalyse for 2018-undersøkelsen av Trender i norsk landbruk (M&R). Resultatet fra denne frafallsanalysen er presentert i Tabell 2.

Tabell 2: 2018-undersøkelsens representativitet. Sammenligning av variabler i Trender i norsk landbruk 2018 (M&R) med statistisk for populasjonen.

Variabler	Populasjon (M&R)	Trender i norsk landbruk (M&R)		
	Gjennomsnitt	Gjennomsnitt	Standardfeil	95 % konfidensintervall
Alder				
Under 40 år	16.4	14.1	0.02	[10.7-17.6]
40-49 år	23.7	26.3	0.02	[21.9-30.6]
50-59 år	29.4	31.3	0.02	[26.7-35.9]
60-69 år	21.5	22.2	0.02	[18.1-26.3]
70 år eller eldre	8.9	6.1	0.01	[3.7-8.4]
Kjønn				
Kvinner	16.6	18.8	0.02	[15.0-22.5]
Menn	83.4	81.2	0.02	[77.4-85.0]
Areal				
Under 100 dekar	32.5	29.4	0.02	[24.7-34.0]
100-499 dekar	59.4	62.3	0.03	[57.3-67.2]
Over 500 dekar	8.0	8.4	0.01	[5.5-11.2]
Andel bønder med ulike produksjoner				
Bruk med melkekyr / melkeproduksjon	29.3	32.4	0.02	[28.0-36.8]
Bruk med storfe / kjøttproduksjon	45.9	47.8	0.02	[43.1-52.5]
Bruk med søyer > 1 år / saueproduksjon	43.3	44.8	0.02	[40.1-49.5]
Bruk med svin / svineproduksjon	1.9	2.1	0.01	[0.7-3.4]

Oppsummert viser tabellen ingen systematiske skjevheter mellom utvalget av gårdbrukere som deltok i 2018-undersøkelsen og populasjonen av bønder i Møre og Romsdal. Overordnet vurderer vi derfor representativiteten og kvaliteten på 2018-undersøkelsen, som ved 2022-undersøkelsen, som god.

Ettersom det er noen prosentpoeng forskjell mellom 2018-undersøkelsen og 2022-undersøkelsen ved enkelte variabler, vil vi i flere analyser kontrollere for om endringer mellom undersøkelsene skyldes forskjeller i sammensettingen mellom utvalgene, eller om forskjellene er reelle.

2.3 Trender i norsk landbruk 2022, Nasjonal undersøkelse

Til sammenligning med resten av landet er det benyttet data fra den nasjonale spørreundersøkelsen Trender i norsk landbruk, som ble gjennomført i samme tidsperiode som undersøkelsen i Møre og Romsdal. Både fremgangsmåte, metode og gjennomføring ble gjort tilsvarende likt som undersøkelsen som gikk ut til bønder i Møre og Romsdal. Totalt deltok 1070 bønder i den nasjonale undersøkelsen, og frafallsanalyser indikerer ingen systematiske skjevheter i utvalget (se Zahl-Thanem og Melås 2020 for nærmere beskrivelser av gjennomføring av Trender i norsk landbruk 2020).

3. Resultater

Vi vil i dette kapittelet ta for oss funn og resultater fra Trender i norsk landbruk i Møre og Romsdal. Mer spesifikt vil vi konsentrere oss om følgende tema:

- Bonden og gårdsbruket
- Økonomi og investeringer
- Rekruttering og framtidsutsikter
- Tilleggsnæringer
- Klimaendringer og klimagassreduserende tiltak
- Bondens helse og sosiale liv

I disse temaene inngår det en rekke spørsmål som vi vil gå nærmere inn på i de ulike delkapitlene. Trendundersøkelsen er omfattende og mangfoldig, slik at det var et behov for å prioritere hvilke tema vi skulle inkludere i denne rapporten. Vi har valgt å legge vekt på tema som er aktuelle i samfunnsdebatt og som er mest relevante for framtida for landbruket. Denne prioriteringen har skjedd i dialog med oppdragsgiver.

Strukturen på dette kapittelet er som følger: I del 2.1 vil gå vi nærmere inn på bonden og gårdsbruket, og det er en innledende del som fungerer som et bakteppe for de videre delene. I del 2.2 går vi nærmere inn på bøndenes økonomi og investeringer, før vi i del 2.3 ser nærmere på rekruttering og framtidsutsikter, sett fra bondens ståsted. I del 2.4 ser vi nærmere på tilleggsnæringer, og videre klimaendringer og klimagassreduserende tiltak i del 2.5, før vi avslutter med et kapittel om bondens helse og sosiale liv i kapittel 2.6.

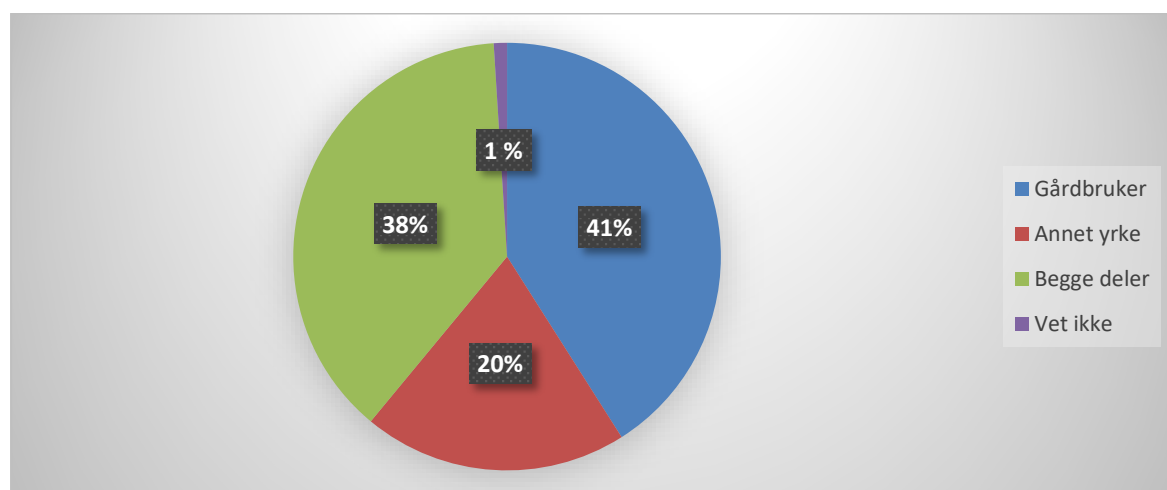
3.1 Bonden og gårdsbruket

Dersom vi skulle tegnet et bilde av den «gjennomsnittlige» bonden i Møre og Romsdal, ville det vært en mann på 53 år, som har vokst opp på bruket som nå drives, er gift og har barn, har yrkes- eller landbruksfaglig utdanningsbakgrunn og driver med melkeproduksjon- eller annen husdyrhold. Han driver et bruk mellom 100-250 dekar dyrka jord. Dette er et bilde som ikke er helt ulikt den norske bonden også i andre fylker enn Møre og Romsdal. Som vi vil se i denne rapporten er det imidlertid store variasjoner blant bønder i Møre og Romsdal, som i mange andre fylker. Det gjør at det å konsentrere seg om å se på gjennomsnittstall gir et feil inntrykk av det totale bildet av jordbruket i fylket. For eksempel er nesten 17 prosent av bøndene i Møre og Romsdal kvinner, og rundt 4 av 10 under 50 år. Videre oppgir rundt 26 prosent av bøndene at de ikke har vokst opp på gårdsbruket de nå driver, selv om de aller fleste enten har vokst opp på et gårdsbruk eller på bygda.

Møre og Romsdal er et «grasfylke». 38 prosent av bøndene i Trendundersøkelsen oppgir melkeproduksjon som viktigste produksjon på gårdsbruket, mens 47 prosent

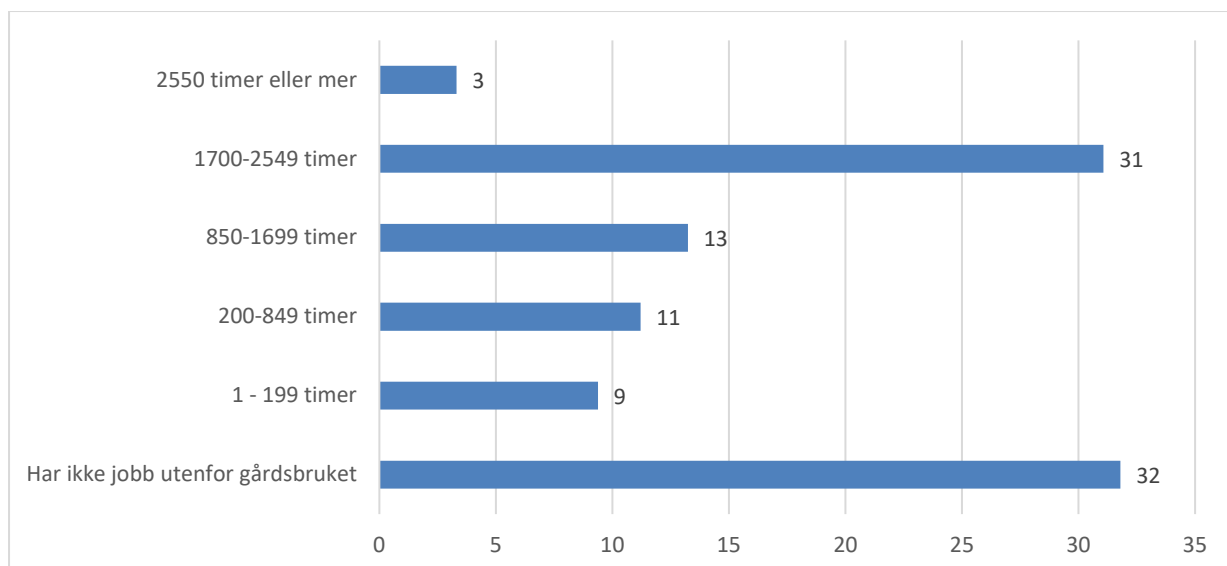
oppgir annen husdyrhold som viktigste produksjon, noe som inkluderer både storfe- og sauedrift. Samlet oppgir, med andre ord, 85 prosent av bøndene at den viktigste produksjonen er en eller annen form for husdyrhold. Andelen som driver med melkeproduksjon er langt høyere i Møre og Romsdal enn i mange øvrige fylker, og motsatt er andelen som har kornproduksjon som viktigste produksjon på gården langt lavere i Møre og Romsdal enn i landet for øvrig. Denne fordelingen kommer av de naturgitte forholdene.

Mange bønder arbeider ikke kun på gårdsbruket, men har tilleggsnæringer og/eller andre lønnsinntekter for å supplere inntektene med. Figur 2 viser bøndenes «yrkesidentitet», og er interessant ettersom den viser hvorvidt bonden først og fremst tenker på seg selv som en gårdbruker, eller om deres yrkesidentitet er mest knyttet til et annet yrke. Vi ser av figuren at 4 av 10 først og fremst tenker på seg selv om gårdbruker. Resten har enten en yrkesidentitet som er knyttet mest til et annet yrke eller knyttet til både gårdbruker og et annet yrke.

Figur 2: «Tenker du på deg selv først og fremst som gårdbruker, eller er din yrkesidentitet mest knyttet til et annet yrke?» (n=588).

Dette henger naturlig nok sammen med om man har lønnsarbeid utenfor gården eller ikke. Figur 3 viser antall timer lønnsarbeid bøndene oppgir at han eller hun hadde utenom gårdsdriften i løpet av 2021. Vi ser at rundt 1 av 3 oppgir at de ikke hadde lønnsarbeid utenfor gårdsbruket i løpet av 2021. En tilsvarende andel oppgir at de jobbet 1700 timer eller mer utenom gårdsdriften i løpet av 2021, noe som tilsvarer rundt ett årsverk. Resten oppgir å ha jobbet alt fra 1 – 1699 timer, noe som kan innebære arbeid i alt fra tilleggsnæringer til deltidsarbeid. Det er med andre ord stor variasjon arbeidsmengden utenom gårdsdriften.

Figur 3: «Hvor mange timer lønnsarbeid utenom gårdsdriften hadde du i løpet av 2021?» (n=544)

Tabell 3 viser hvor mange timer bonden estimerte at han eller hun og andre familiemedlemmer la ned i gårdsdrifta i løpet av 2021. Det er særlig to forhold vi kan merke oss i tabellen. For det første illustrerer tabellen at mange bønder legger ned mange timer i gårdsdrifta i løpet av året. Riktignok oppgir kun 46 prosent at de jobbet 1700 timer eller mer i 2021 (tilsvarer rundt ett årsverk), men vi ser også at en stor andel oppgir å ha jobber 2550 timer eller mer, noe som tilsvarer fra 50 timer i uka eller mer. Supplerende analyser (ikke inkludert i rapporten) viser at også de med lønnsarbeid utenfor gården legger ned mange timer i gårdsdriften, slik at deres totale arbeidsmengde blir stor.

Tabell 3: «Hvor mye arbeid la du selv, din eventuelle ektefelle/partner og andre ned i gårdsdriften i løpet av 2021?». I prosent.

	Deltar ikke i gårdsarbeid	1-199 timer	200-849 timer	850-1699 timer	1700-2549 timer	2550 timer eller mer
Du selv (n=552)	0	7	23	24	21	25
Ektefelle/samboer (n=438)	13	41	25	11	5	4
Egne barn (n=396)	19	54	20	5	1	1
Kårfolk (n=357)	51	21	14	7	4	3
Avløsere (n=415)	30	41	20	5	3	1
Annen leid hjelp (n=353)	51	40	5	1	1	1

Merk: (1) Respondentene fikk følgende hjelpetekst i spørsmålet: «40 timers arbeidsuke i 50 av årets uker gir 2000 arbeidstimer, ett årsverk innen industrien tilsvarer 1700 timer, et halvt årsverk er 850 timer». (2) Ved «ektefelle/samboer» og «egne barn» er det filtrert bort personer som ikke har ektefelle/samboer og barn».

Det andre vi kan merke oss i tabellen er at også andre familiemedlemmer generelt legger ned mye tid i gårdsdriften. Av bøndene med ektefelle/samboer oppgir 45 prosent at partneren la ned over 200 timer i gårdsdriften i løpet av 2021, og 20 prosent oppgir at partneren la ned tilsvarende et halvt årsverk eller mer. Av bøndene med barn oppgir kun 19 prosent at barna ikke deltar i gårdsarbeidet, mens øvrige deltar i mindre eller større grad – antakelig avhengig av både alder og bosituasjon hos barna. Kårfolk utgjør også en viktig ressurs der nesten en av tre bønder oppgir at kårfolk deltok med mer enn 200 timer i løpet av 2021. Til slutt ser vi også at avløsere og annen leid hjelp er viktige ressurser for mange. 70 prosent bruker avløsere i drifta på gården og halvparten har annen leid hjelp på gården.

Som nevnt driver majoriteten av bøndene i Møre og Romsdal med melkeproduksjon eller annen husdyrhold, og det er stor variasjon i hvor mye jord som drives. Det er også stor variasjon hvor mye som eies og leies, hvor mange det leies fra og ikke minst avstand til leiejord. Kun 19 prosent oppgir at de ikke leier jord fra andre gårdsbruk, rundt 1 av 3 leier fra ett til to bruk, og hele 51 prosent leier fra 3 eller flere gårdsbruk. Det vanlige er også at avstanden til leiejord er langt større enn for eiet jord, og 21 prosent av bøndene oppgir at det er 10 kilometer eller lenger kjørevei fra tunet på hovedbruket til det jordstykket som ligger lengst unna. I tillegg til jorda eier mange bønder også mye produktivt skogsareal, og 63 prosent oppgir at de eier over 100 dekar skog. Dette kan være en viktig inntektskilde for mange utenom gårdsdrifta.

Vi har så langt vist noe av mangfoldigheten i landbruket i Møre og Romsdal. Selv om det er mye likheter mellom bøndene og gårdsbrukene, er det også store variasjoner i alt fra alder på bonden til hvor mye leiejord som drives. I de neste delkapitlene vil vi ta for utvalgte sentrale tema og gå nærmere inn på disse.

3.2 Økonomi og investeringer

Vi vil i dette delkapittelet se nærmere på bondens syn på økonomien på gårdsbruket og videre planer om investeringer fremover i tid.

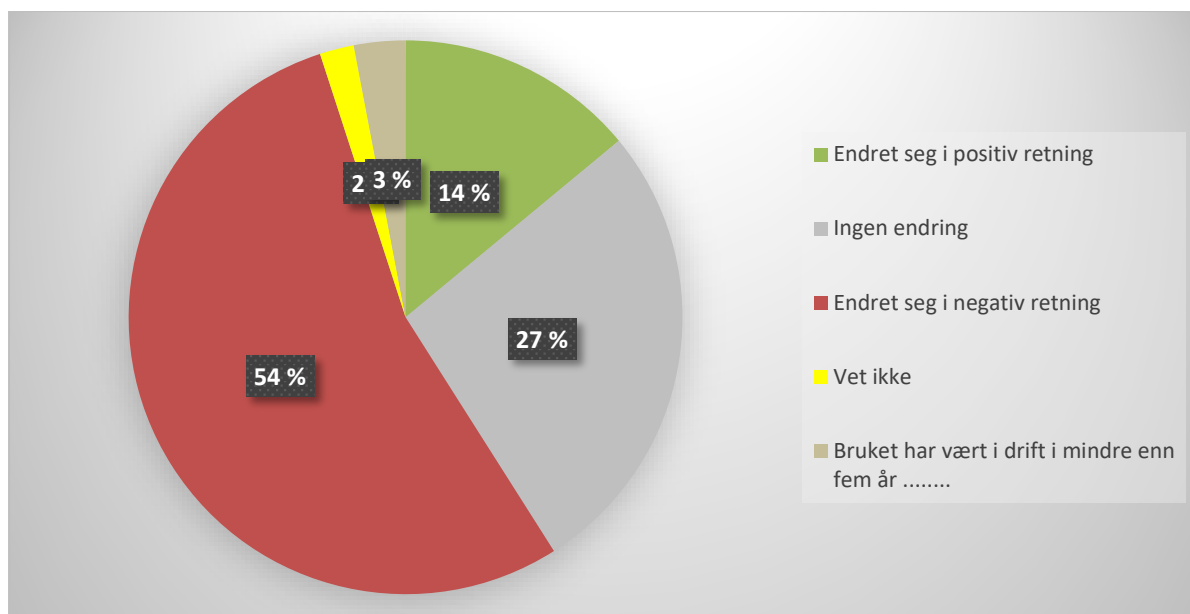
Økonomien i jordbruket har vært sterkt i søkelyset i samfunnsdebatten særlig i 2021-22. Det har vært uttrykt sterkt misnøye med at inntekten fra jordbruksdrifta er mye lavere enn andre yrkesgrupper og at bønder ikke kjenner seg i igjen i de offisielle inntekstberegningene. Det har vært en periode med stor aktivitet i sosiale medier med #Bondeopprør og andre deltakere. Samtidig har det vært et samfunn preget av pandemi og koronarestriksjoner med påfølgende usikkerhet. Krigen i Ukraina har ytterligere skapt usikkerhet internasjonalt og matsikkerhet er satt sterkere på dagsorden. Dette og flere faktorer har medvirket til en sterk kostnadsvekst i samfunnet generelt. For jordbruket har prisene økt kraftig for gjødsel, kraftfôr og andre driftsmidler, i tillegg til at strøm og fossilt drivstoff er blitt dyrere slik som for det øvrige samfunnet.

I sum har dette brakt økonomi høyt på sakskartet for jordbruket. Med ingen ordinære jordbruksforhandlinger i 2020 på grunn av pandemien, brudd i jordbruksforhandlingene 2021 og ny regjering ved roret i jordbruksforhandlingene i 2022, er det både forventninger og debatt rundt økonomien i jordbruket. Dette omfatter både kostnadsdekning og forbedring av inntekten sammenlignet med andre yrkesgrupper. Dette er et viktig bakteppe for å tolke denne delen av spørreundersøkelsen.

For Møre og Romsdal kan det være noen særtrekk som gjør at fylket kan skille seg fra andre deler av landet. Dette gjelder spesielt trekk som er knyttet til bruksstruktur og hvilke produksjoner som dominerer.

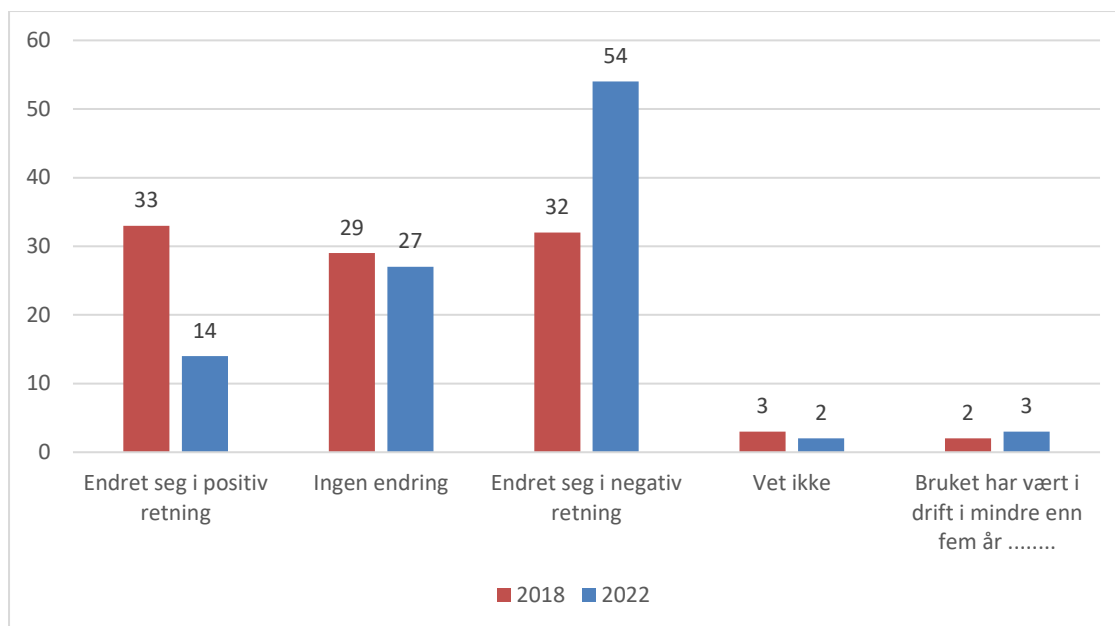
3.2.1 Økonomisk utvikling

I Trendundersøkelsen ble respondentene bedt om å svare på følgende spørsmål: «Har det økonomiske resultatet fra gårdsdriften endret seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?» Figur 4 viser svarfordelingen på dette spørsmålet. Over halvparten av bøndene (54 prosent) oppgir at økonomien har endret seg i negativ retning de siste fem årene. Kun 14 prosent oppgir at økonomien har endret seg i positiv retning, mens i underkant av 1 av 3 oppgir at det ikke har vært noen endring i økonomien.

Figur 4: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent. (n=582).

For å kunne sette disse tallene i perspektiv, sammenligner vi i Figur 5. fra 2022 med Trendundersøkelsen som ble gjennomført i Møre og Romsdal i 2018. Som vi ser i figuren er det en markant større andel som i 2022 oppgir at økonomien fra gårdsdrifta har gått i negativ retning de siste fem årene sammenlignet med i 2018. Andelen som oppgir at økonomien har gått i negativ retning har økt fra 32 til 54 prosent i løpet av disse fire årene, og det er stor grunn til å anta at særlig de siste månedene og ukene har påvirket besvarelsene, jf. innledningen over til dette delkapitlet. I 2018 oppga 33 prosent at økonomien hadde endret i positiv retning de siste fem årene, en andel som i 2022 er halvert. Dette må karakteriseres som dramatisk endring, særlig også fordi utgangspunktet er en relativt lav andel med positiv retning for sin økonomi.

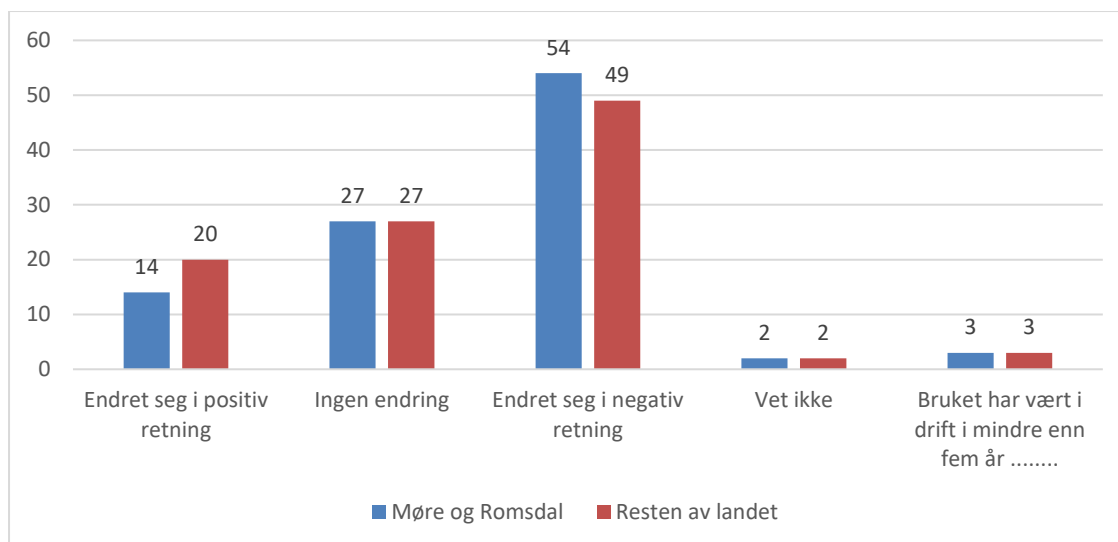

Figur 5: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal i 2018 og 2022, som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent. ¹

Videre har vi i Figur 6 sammenlignet svarene fra bøndene i Møre og Romsdal med svar fra øvrige bønder i Norge som inngår i den nasjonale Trendundersøkelsen. Vi ser et noenlunde likt bilde i Møre og Romsdal som i resten av landet, selv om det er en noe større andel i Møre og Romsdal som oppgir at økonomien har gått i negativ retning de siste fem årene sammenlignet med resten av landet. Disse regionale forskjellene skyldes hovedsakelig produksjonsforskjeller (se fotnote til tabell 6).

---

¹ En kji-kvadrat-test viser at sammenhengen er statistisk signifikant: $X^2(4, N = 993) = 69.7, p = 0.000$. Videre viser en sensitivitetsanalyse i form av en logistisk regresjonsanalyse der avhengig variabel er økonomisk negativ retning (=1) versus øvrige kategorier (=0) at forskjellen mellom 2018 og 2022 også er statistisk signifikant etter å ha kontrollert for alder og produktivt jordbruksareal. Dette indikerer at forskjellene ikke er forårsaket av eventuelle avvik mellom de to utvalgene hva gjelder alder og produktivt jordbruksareal.

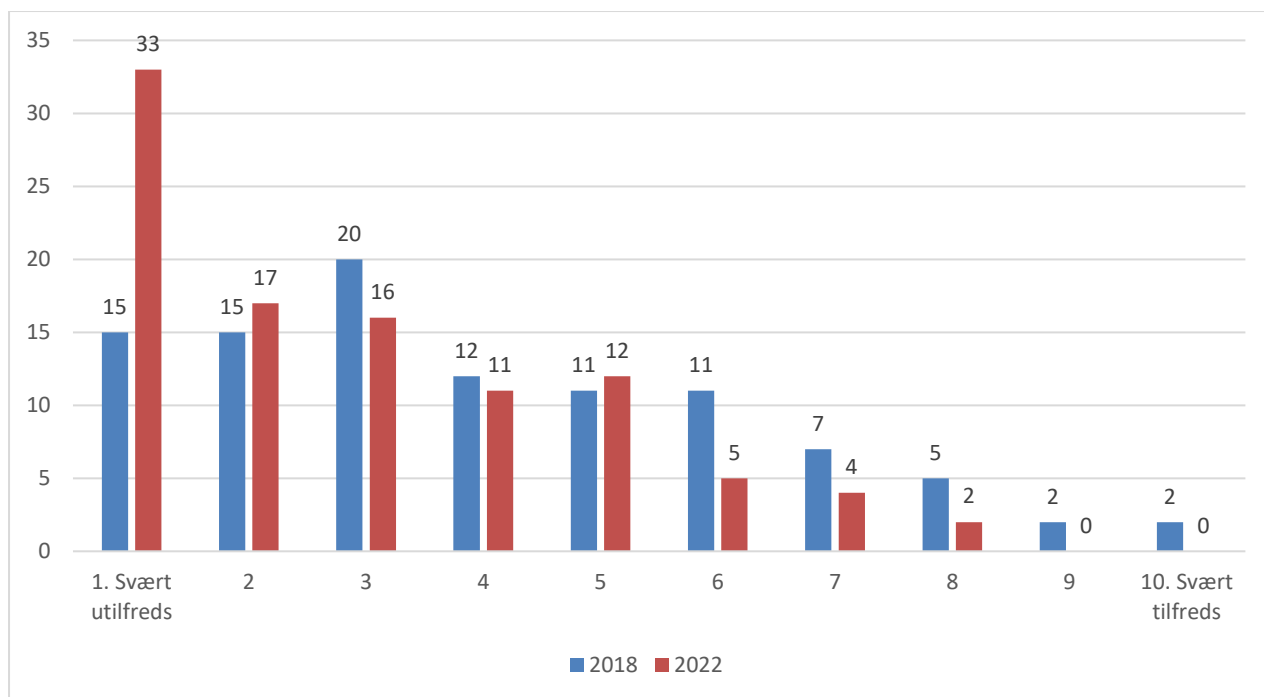
Figur 6: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal og resten av landet, som mener det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent².

Til nå har vi sett på den økonomiske utviklinga i resultatet fra gårdsdrifta. Vi skal nå se nærmere på et alternativt mål på økonomien fra gården. Figur 7 viser bøndenes tilfredshet med inntekta fra gårdsdrifta på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds). Figuren viser svar fra både 2018 og 2022-undersøkelsen.

Som det kommer frem i figuren har andelen som oppgir å være svært utilfreds med økonomien økt betraktelig fra 2018- til 2022-undersøkelsen. Det ser vi også dersom vi tar utgangspunkt i gjennomsnittsskåren på skalaen som i 2018-undersøkelsen var 4.0, mens den i 2022-undersøkelsen har gått ned til 2.9³. Det er med andre ord en større andel i 2022 som er utilfreds med økonomien enn i 2018, og tilfredsheten med inntekta fra gårdsdrifta kan generelt beskrives å være svært lav.

² En kji-kvadrat-test viser at sammenhengen er statistisk signifikant: $X^2(4, N = 1557) = 11.4, p = 0.022$. Videre viser en sensitivitetsanalyse i form av en logistisk regresjonsanalyse der avhengig variabel er økonomisk negativ retning (=1) versus øvrige kategorier (=0) at forskjellen mellom Møre og Romsdal og resten av landet ikke lenger er statistisk signifikant etter å ha kontrollert for alder, kjønn, areal og produksjon. Dette indikerer at forskjellene har sammenheng med en/flere av disse variablene.

³ T-test: $t(955) = -7.8, p = .000$.

Figur 7: Figuren viser bøndenes tilfredshet med «inntekt fra gårdsdrifta» på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds) for 2018- og 2022-undersøkelsen. I prosent.

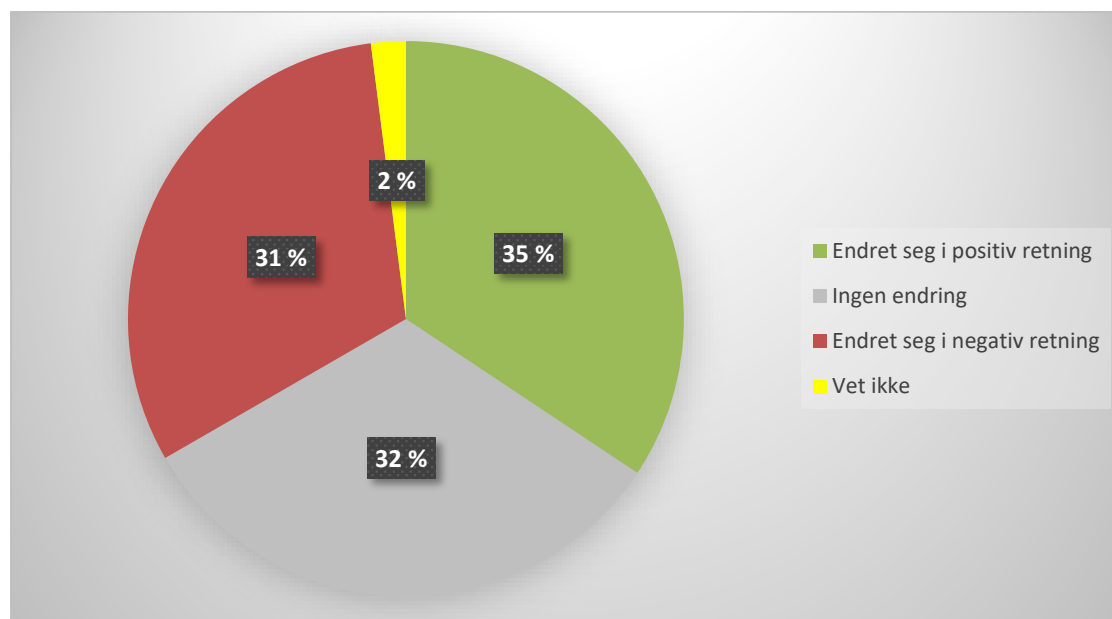
Sammenligner vi gjennomsnittsskåren i tilfredshet med inntekta fra gårdsdrifta i Møre og Romsdal med resten av landet, finner vi at tilfredsheten i Møre og Romsdal (gjennomsnitt: 2.9) er lavere enn ellers i landet (gjennomsnitt: 3.3)⁴. Forskjellene er likevel marginale, og har trolig sammenheng med geografisk variasjoner i produksjonssammensetting og andre driftsrelaterte forhold.

Oppsummert er det altså er det en økende andel som mener økonomien fra gårdsdrifta går i negativ retning og en økende andel som er utilfreds med gårdsøkonomien. Samme tendens gjelder nasjonalt, selv om bønder i Møre og Romsdal i noe større grad oppgir at økonomien går i negativ retning og at de er mindre tilfredse med økonomien enn landet for øvrig.

For husholdningene er imidlertid gårdsøkonomien ikke adskilt fra husholdningsøkonomien, og i mange tilfeller henger de sammen. Både i dag og historisk sett har kombinasjon av inntekt fra gården og fra kilder utenfor gården vært bærende for husholdningene i norsk jordbruk. I Figur 8 ser vi svarfordelingen på

⁴ T-test: $t(1550)=3.6$, $p=.000$.

spørsmål om hvordan opplevelsen av utviklingen av husstandens totale økonomiske situasjon har vært de siste fem årene.

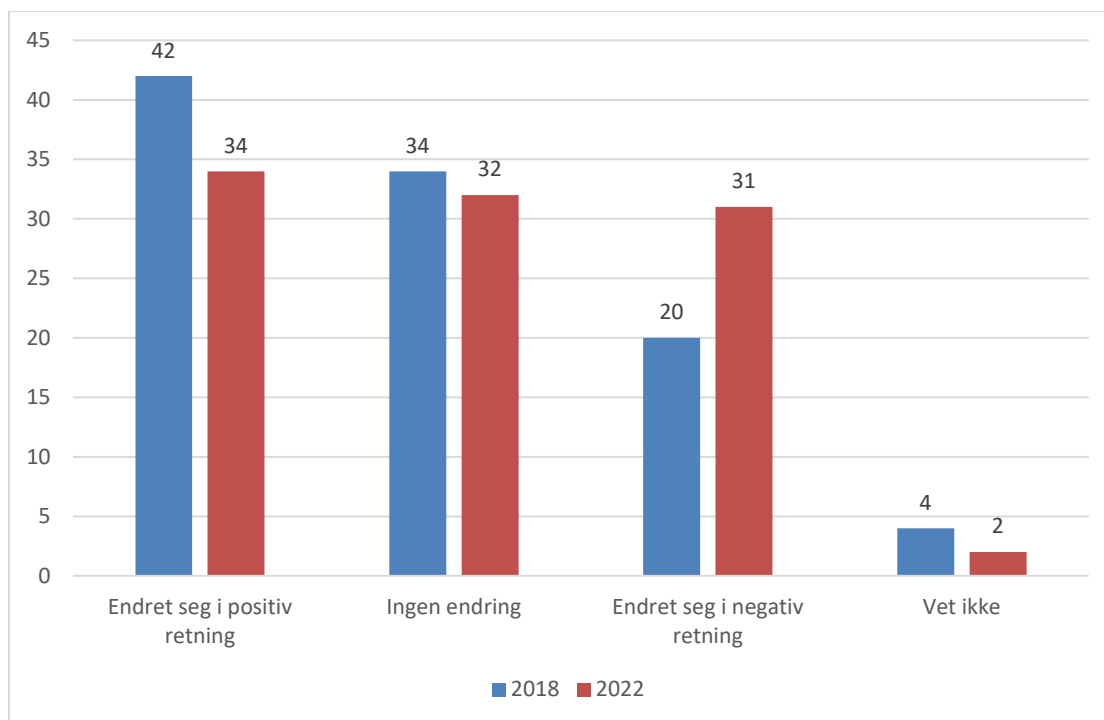

Figur 8: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener husstandens totale økonomiske situasjon har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent. (n=577).

Totalt 31 prosent oppgir at husholdningsinntekta har utviklet seg i negativ retning de siste fem årene, mens henholdsvis 35 og 32 prosent oppgir at det enten har vært ingen endring i økonomien eller at økonomien har endret seg i positiv retning.

Figur 9 viser hvordan dette har endret seg fra 2018- til 2022-undersøkelsen. Vi ser en klar tendens til at det er en større andel i 2022-undersøkelsen, enn i 2018-undersøkelsen, som oppgir at husstandens totale økonomiske situasjon har gått i negativ retning de siste fem årene. I 2018 oppga 20 prosent at økonomien hadde gått i negativ retning til sammenligning med 31 prosent i 2022. Husstandens økonomiske situasjon følger med andre ord samme mønster, og negative utvikling, som den økonomiske situasjonen i gårdsdrifta.

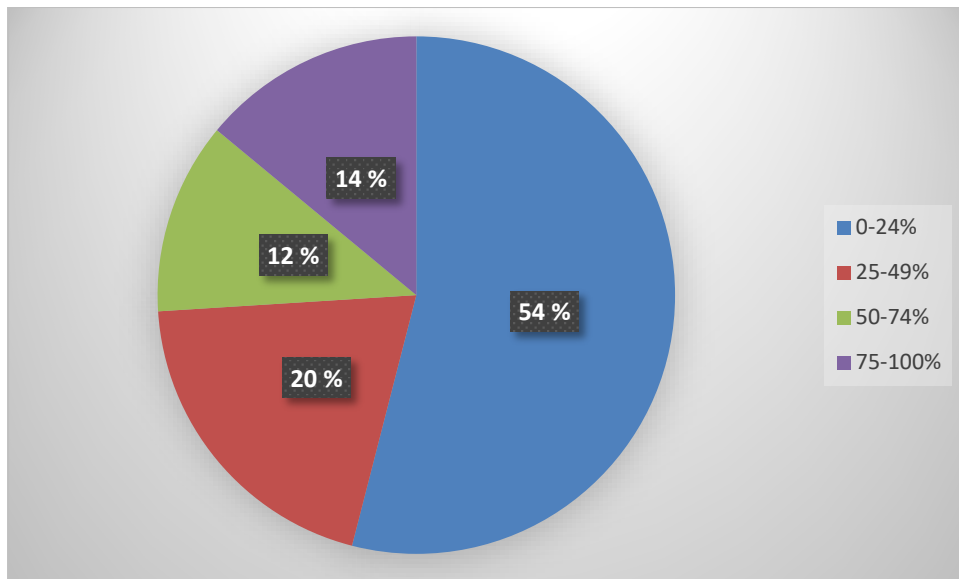
Den negative utviklingen har antakelig sammenheng med inntekta fra gårdsbruket, selv om det også kan være andre eksterne forhold som forklarer deler av utviklinga. Dyrere strømpriser, økte matvare- og drivstoffpriser, er eksterne forhold som kan påvirke husstandens økonomiske situasjon uten at den direkte er knyttet til gårdsdrifta. Dette er kostnadsfaktorer som er tilsvarende for andre husholdninger utenfor jordbruket, selv om kostnadene i næringsaktiviteten også stiger.

Figur 9: Figuren viser andel bønder i Møre og Romsdal som mener husstandens totale økonomiske situasjon har gått i positiv retning, negativ retning eller at det ikke har vært noen endring de siste fem årene. I prosent⁵.

Eksterne forhold til tross, er det grunn til å anta at husholdningens totale økonomiske situasjon kan være påvirket av hvor stor andel av inntekta som kommer fra gårdsdriften. Dette varierer stort mellom gårdsbruk, noe som kommer frem i Figur 10. Totalt 54 prosent oppgir at inntekta fra gårdsbruket utgjør mindre enn 25 prosent av husholdningens totale økonomi, mens ytterligere 20 prosent oppgir at den utgjør et sted mellom 25 – 49 prosent. Henholdsvis 12 og 14 prosent oppgir at gårdsøkonomien utgjør 50-74 og 75-100 prosent av den totale husholdningsinntekta. Med andre ord er det stor variasjon i hvor stor andel gårdsdrifta utgjør av den totale husholdningsinntekta, og det er kun ved om lag hvert fjerde gårdsbruk at inntekta fra drifta utgjør over halvparten av husholdningsinntekta. Uavhengig av kilde er selvsagt hvert bidrag til husholdningsinntekta viktig for den totale husholdningsinntekta.

⁵ En kji-kvadrat-test viser at sammenhengen er statistisk signifikant: $X^2(3, N = 986) = 16.7, p = 0.001$. Videre viser en sensitivitetsanalyse i form av en logistisk regresjonsanalyse der avhengig variabel er økonomisk negativ retning (=1) versus øvrige kategorier (=0) at forskjellen mellom 2018 og 2022 også er statistisk signifikant etter å ha kontrollert for kjønn, alder, og areal. Dette indikerer at forskjellene ikke er forårsaket av eventuelle avvik mellom de to utvalgene.

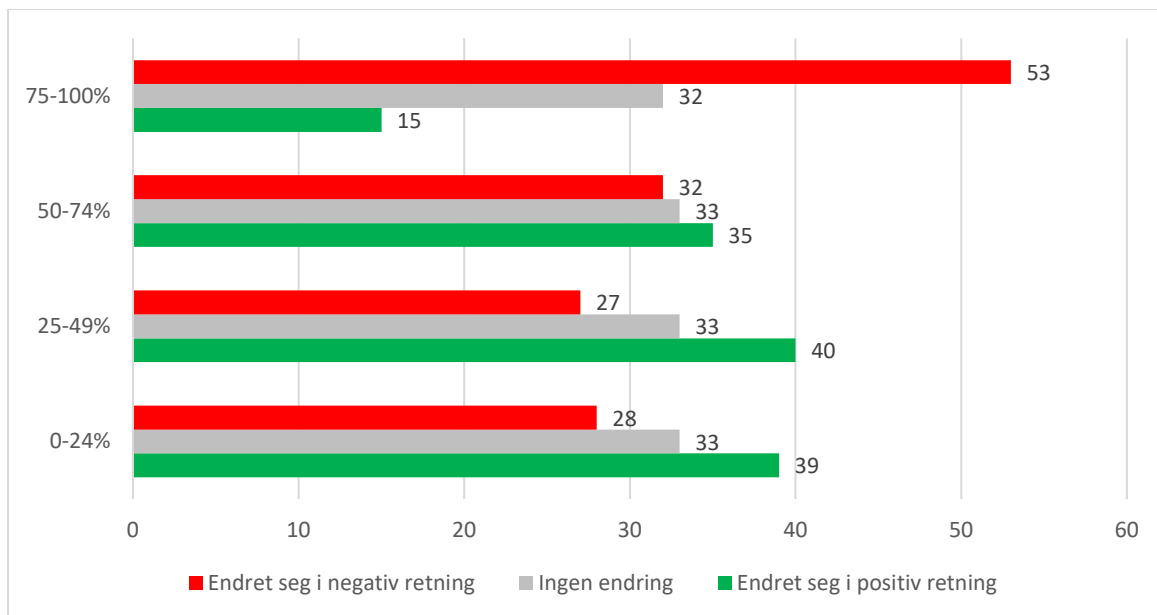

Figur 10: «Hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt kom fra gårdsdriften i 2021?» I prosent.

Figur 11 viser hvordan bøndene mener husstandens økonomiske utvikling har vært de siste fem årene fordelt på hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt som kom fra gårdsdriften. Altså viser figuren forholdet mellom gårdsinntekta og øvrig inntekt i husholdningen (tilfeller både med og uten partner/ektefelle). Vi kan observere at tilfeller der gårdsdriften utgjør store deler av husholdningsinntekta, så oppgir en større andel at husholdningsinntekta har endret seg i negativ retning, naturlig nok siden undersøkelsen viser at inntekt fra jordbruket har hatt en større negativ utvikling i husholdningsinntekta, ifølge de som har svart.

Likevel oppgir også en forholdsvis stor andel at husholdningsinntekta har gått i negativ retning, også når gårdsinntekta utgjør en mindre andel av den totale inntekta i husholdningen. Selv om dette også kan skyldes eksterne faktorer som ikke har sammenheng med gårdsinntekta, er det nærliggende å anta at gårdsinntekta kan være et avgjørende supplement for husholdningsinntekta også i tilfeller der den utgjør en mindre andel. Vi har her slått sammen svar fra både de med og de uten partner. Husholdningsinntekta og sammensetning av den vil kunne påvirkes av størrelsen på husholdningen og om en er enslig eller har partner. Utslaget for husholdninger med høyest andel av inntekt fra jordbruket er likevel så stort, at vi anser det som en sannsynlig tolkning at de med høyest inntektsandel fra jordbruket har opplevd negativ utvikling samlet sett for husholdningsinntekta.

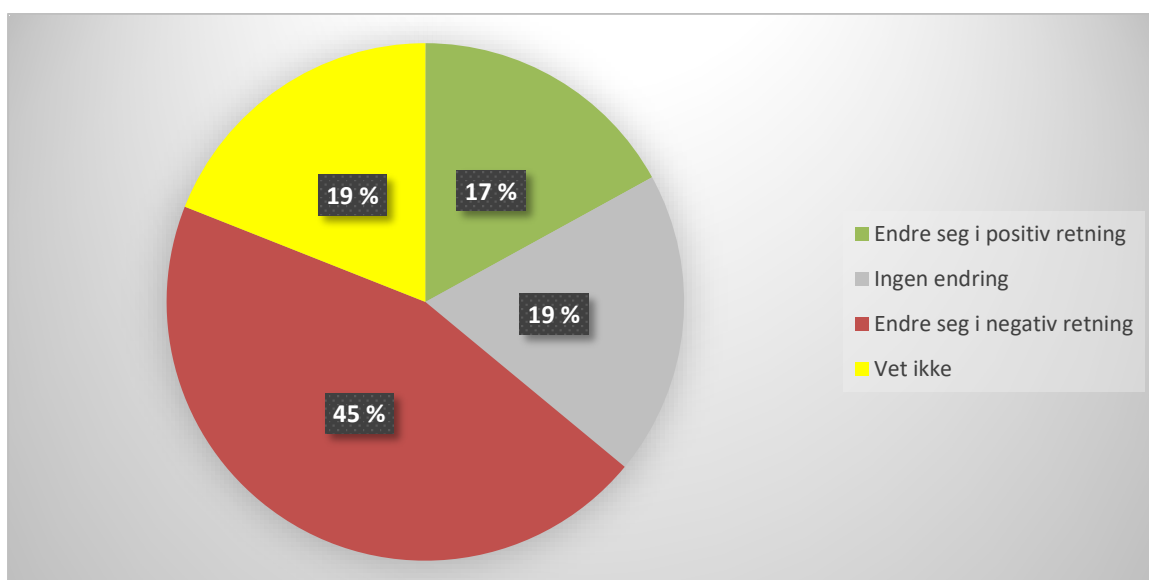

Figur 11: Husstandens økonomiske utvikling de siste fem år fordelt på hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt som kom fra gårdsdriften i 2021. I prosent.

3.2.2 Økonomisk utvikling framover

Bøndene i Trendundersøkelsen ble også bedt om å ta stilling til hva de tror om det økonomiske resultatet fra gårdsbruket framover. Mer spesifikt ble de bedt om å ta stilling til følgende spørsmål: «Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?» Figur 12 viser svarfordelingen på spørsmålet.

Figur 12: Figuren viser andel bønder som tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. I prosent. (n= 580).

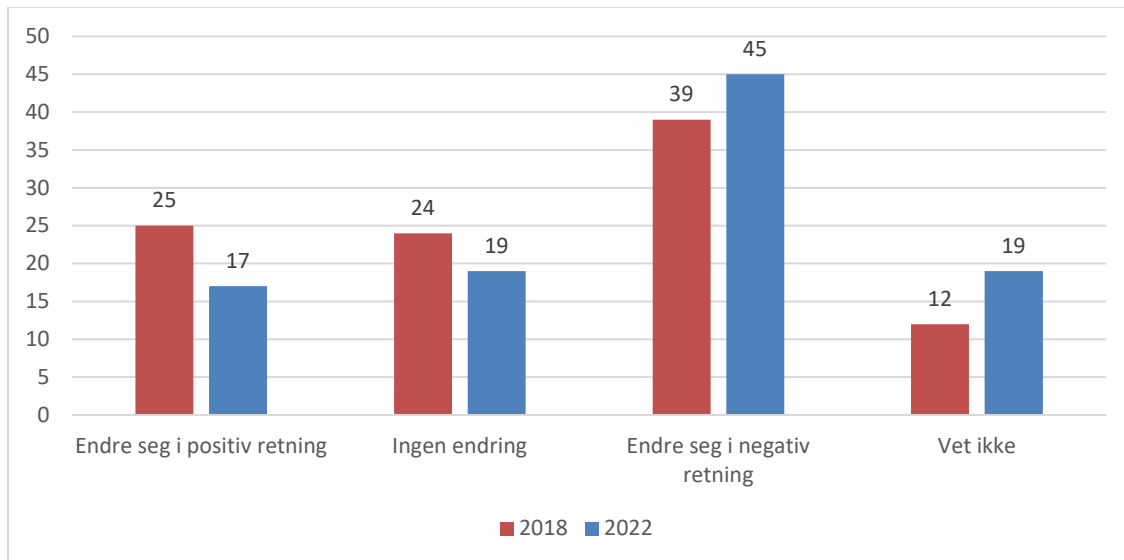
Totalt 45 prosent oppgir at de tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i negativ retning de neste fem årene. I tillegg svarer 19 prosent «vet ikke», noe som illustrerer den store usikkerheten knyttet til framtidsutsiktene. Kun 17 prosent oppgir at de tror det økonomiske resultatet vil endre seg i positiv retning, mens 19 prosent tror det ikke vil bli noen endring. Størst andel er, med andre ord, pessimistiske når det gjelder hvordan de tror det økonomiske resultatet blir framover.

Undersøkelsen gir ikke grunnlag for å si noe om hva som gjør at en så stor andel bønder tror det vil utvikle seg i en negativ retning. Dette kan både være forhold knyttet til rammevilkår for næringa (politikk, marked, priser, tilskudd mv) og forhold knyttet til det enkelte bruket (investeringsplaner med mer gjeld, slitasje, helse mv). Det er summen av dette som virker inn på hvordan bøndene tror det utvikler seg. Vi legger til grunn at disse sammenhengene og sumbetragtningene er grunnleggende både mellom regioner og sett over tid. Det gjør at vi kan sammenligne både Møre og Romsdal med nasjonale tall og vi kan sammenligne over år, for å se om det er endringer i styrken på dem. Det kan indikere at noen av forholdene har endret seg.

Figur 13 viser utviklingen fra 2018 til 2022. Vi ser tendenser til en endring i retning av mer pessimisme og usikkerhet om de økonomiske utsiktene fra gårdsbruket i 2022 sammenlignet med 2018. Likevel er forskjellene ikke så markante som når det gjaldt det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta de siste fem årene, og forskjellene er her heller ikke statistisk signifikante⁶. Likevel er det i begge rundene en oppsiktsvekkende stor andel som oppgir at de tror økonomien vil endre seg i negativ retning.

---

⁶ Kji-kvadrat-test: $X^2(1, N = 990) = 3.6, p = 0.058$.

Figur 13: Figuren viser andel bønder, i Møre og Romsdal i 2018 og 2022, som tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. I prosent.

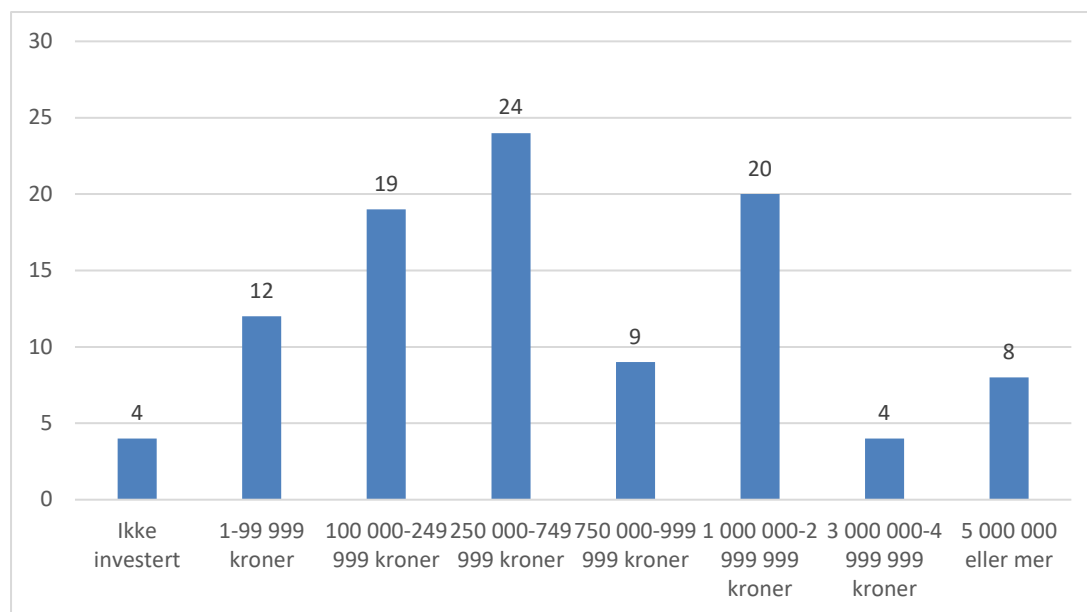
Når det gjelder husstandens økonomiske situasjon oppgir 28 prosent at de tror husstandens økonomiske situasjon vil endre seg i negativ retning de neste fem årene, mens en omtrent like stor andel (27 prosent) tror det ikke vil bli noen endring av betydning. Resterende 24 prosent tror økonomien i husholdningen vil gå i positiv retning, mens 21 prosent svarer «vet ikke». Igjen ser vi at bøndene er mer pessimistiske for utviklingen av inntekta fra gården enn for den samla husholdningsinntekta, men ved både gårdsinntekta og husholdningsinntekta er det en større andel som ser for seg en negativ enn positiv utvikling framover.

3.2.3. Investeringer

Investeringer i driftsapparatet er en indikasjon på hvor lenge det er siden det ble opprustet og investert, om det vedlikeholdes, og om hvilke framtidsplaner en har. Både maskiner og bygninger har en slitasje som dels krever fortløpende vedlikehold, men som også på et tidspunkt krever ny investering for å oppgradere drifta (nytt fjøs, ny traktor osv.). Investeringsbeløpets størrelse vil ha ulik betydning for det enkelte bruket, men som en generell indikasjon vil større investeringer være et sterkere uttrykk for fortsatt å drive jordbruk. Som en indikasjon på beløp kan en ny traktor av middels størrelse gjerne nærme seg en million kroner, mens et nytt melkefjøs med melkerobot gjerne koster 12-15 millioner kroner. Men for begge investeringene er det store variasjoner avhengig av utstyr, standard og størrelse, samtidig som kostnadsveksten nå er stor.

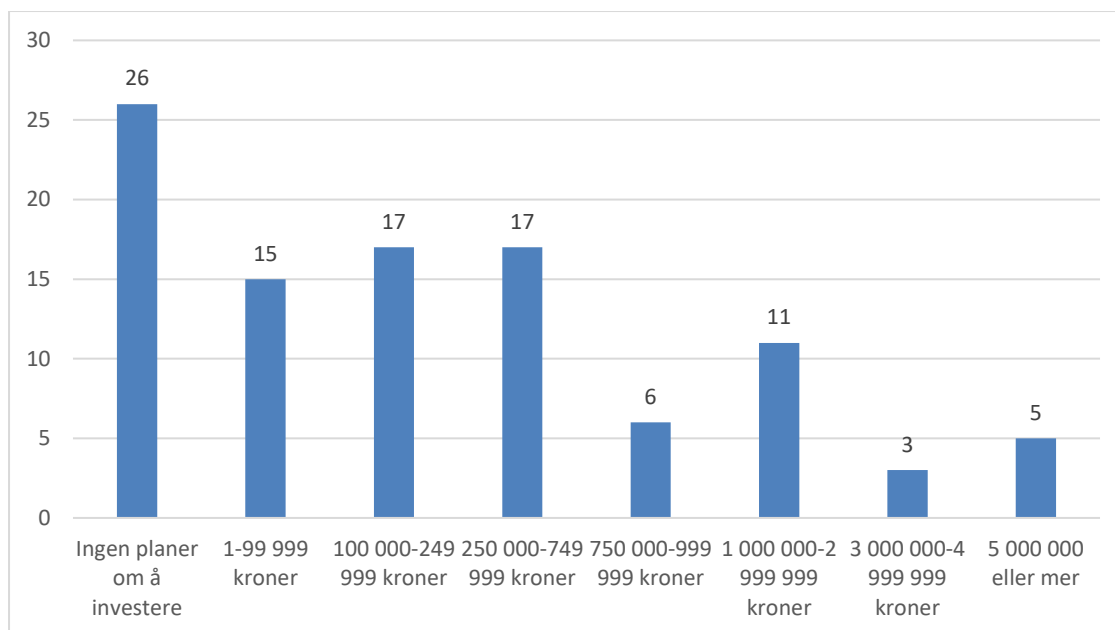
Figur 14 viser andel bønder som har investert i bygninger, maskiner og annet i løpet av de siste fem årene, og hvor mye de estimerer at dette var. Rundt 16 prosent av bøndene oppgir å ha investert under 100 000 kroner i løpet av de siste fem årene,

mens 52 prosent har investert mellom 100 000 og 1 000 000 kroner. Totalt har 32 prosent av bøndene investert mer enn en million kroner i løpet av de siste fem årene, mens kun åtte prosent oppgir å ha investert mer enn 5 000 000 kroner. Dette mønsteret er svært likt mønsteret i den nasjonale Trendundersøkelsen, og indikerer at det er få forskjeller mellom Møre og Romsdal og Norge for øvrig når det gjelder gjennomførte investeringer.

Figur 14: Viser svarfordelingen på følgende spørsmål: «Hvor mye er det investert i bygninger, maskiner og annet i løpet av de siste 5 årene?». I prosent. (n=575).

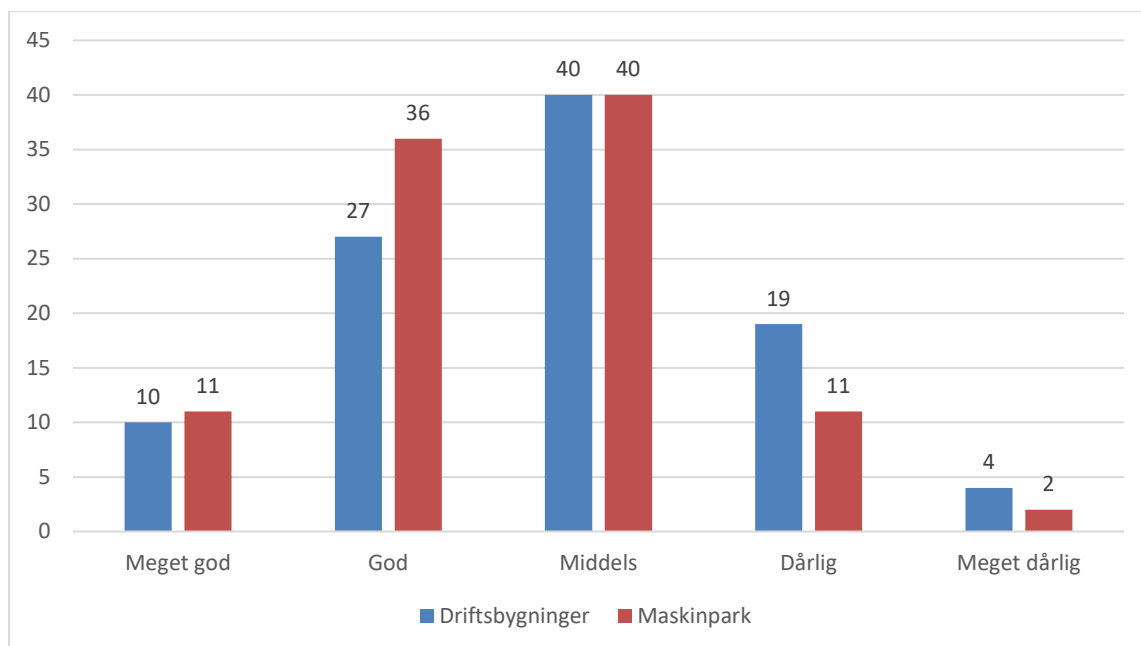
Går vi videre på planlagte investeringer, ser vi i Figur 15 at 41 prosent oppgir at de ikke har planer om å investere, eller at de kun ser for seg å investere mindre enn 100 000 kroner i bygninger, maskiner og annet i løpet av de neste fem årene. Selv om det antakelig er vanskelig å anslå størrelse på investeringer, og dette også er avhengig av tidligere gjennomførte investeringer, ser vi at figuren overordnet viser en forholdsvis lav andel bønder som går med store investeringsplaner. Kun 2 av 10 bønder planlegger å investere mer enn 1 000 000 kroner, og kun 5 prosent av bøndene planlegger å investere 5 million kroner eller mer i løpet av de neste fem årene.

Figur 15: Figuren viser andel bønder som har planer om å investere i bygninger, maskiner eller annet i løpet av de neste 5 årene. I prosent. (n=576).

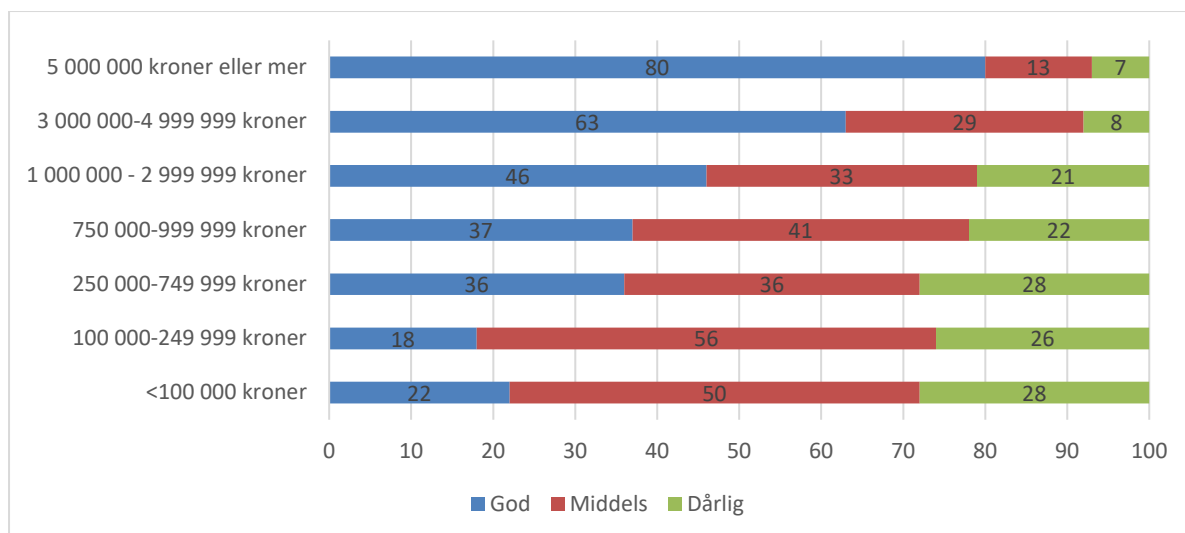
Supplerende analyser (ikke inkludert her) indikerer at dette mønsteret med planlagte investeringer ikke skiller seg nevneverdig ut fra bønder i resten av Norge. Derimot er det en klar tendens til at det er yngre bønder, samt bønder med større jordbruksareal i drift som er de med størst investeringsplaner (analyser fremgår i Tabell A1 i appendiks). Størst sannsynlighet for å gjennomføre større investeringer har yngre bønder under 40 år, samt bønder som driver større jordbruksareal over 500 dekar. For eksempel har bønder mellom 50-59 år 25 prosent mindre sannsynlighet for å investere mer enn 1 million kroner i løpet av de neste fem årene sammenlignet med bønder under 40 år. Bønder med mer enn 500 dekar areal i drift har på sin side 33 prosent større sannsynlighet for å oppgi at de planlegger å investere mer enn 1 million kroner i løpet av de neste fem årene sammenlignet med bønder med mindre enn 100 dekar areal i drift. I tillegg har melkeprodusenter større sannsynlighet for å gjøre større investeringer sammenlignet med bønder innenfor annen husdyrproduksjon.

Planlagte investeringer har, som tidligere nevnt, også sammenheng med tidligere gjennomførte investeringer og ikke minst standarden på blant annet driftsbygninger og maskinparken. I Figur 16 ser vi fordeling på spørsmål om bøndenes vurdering av standarden på henholdsvis brukets driftsbygninger og maskinpark. Totalt 23 prosent oppgir at driftsbygninger er av dårlig eller meget dårlig standard, mens 37 prosent oppgir at den er av god eller meget god standard. Resterende 40 prosent oppgir at den er av middels standard. Når det gjelder brukets maskinpark oppgir 13 prosent at den er av dårlig eller meget dårlig standard, 40 prosent oppgir det til å være middels, mens resterende 47 prosent oppgir den til å være god eller meget god.

Figur 16: «Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger / maskinpark». I prosent. (n=591)

Ikke overraskende er det en klar sammenheng mellom hvor mye som er investert i driftsbygninger og bondens beskrivelser av standarden på brukets driftsbygninger. Dette framkommer i Figur 17. For eksempel viser figuren at blant gårdsbruk der det er investert mer enn fem million kroner i løpet av de siste fem årene, beskriver 8 av 10 bønder at gårdens standard på driftsbygningene som god. Motsatt beskriver kun rundt 2 av 10 bønder standarden på driftsbygningene som god der det kun er investert 250 000 kroner eller mindre de siste fem årene.

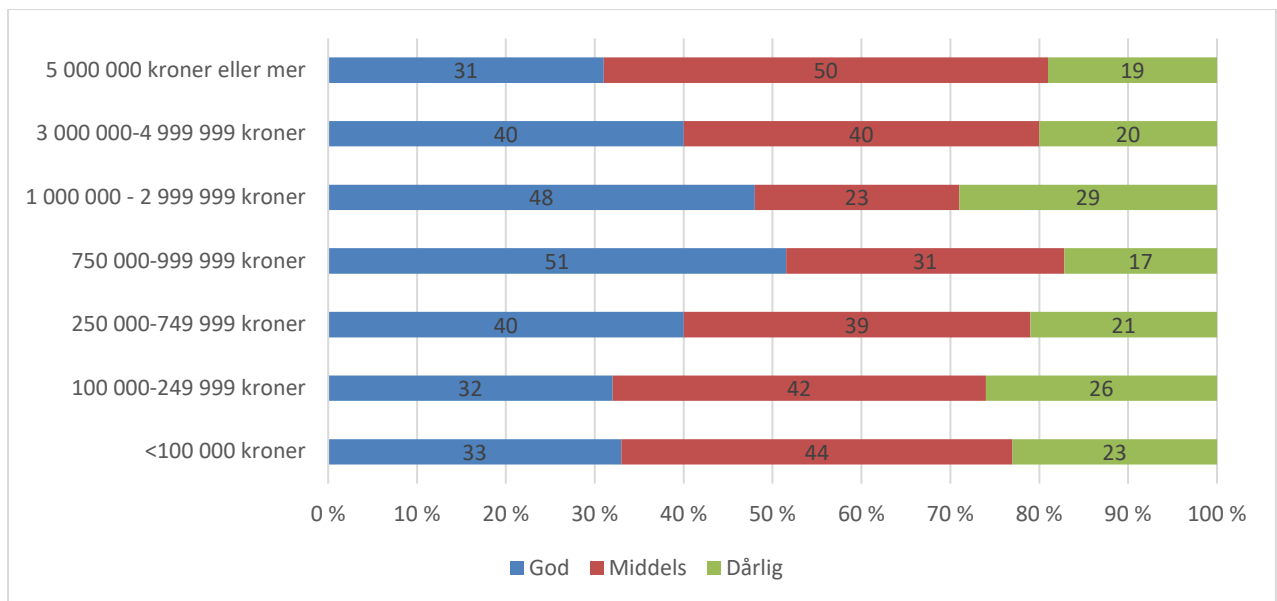

Figur 17: Viser sammenhengen mellom hvor stor andel som beskriver driftsbygningene som god, middels og dårlig etter hvor mye som er investert i driftsbygninger, maskinparken og lignende de siste fem årene. I prosent⁷.

Det er imidlertid ingen klare sammenhenger mellom bondens beskrivelse av brukets driftsbygninger og maskinpark og forhold knyttet til hvilken type produksjon som drives på gården, bondens alder, kjønn eller andre demografiske forhold.

Det er heller ingen klar sammenheng mellom hvor mye man planlegger å investere i driftsbygninger, maskinparken eller annet og hvordan man beskriver driftsbygningene (Figur 18). Med andre ord ser det ikke ut til at investeringsplanene først og fremst er blant bønder som beskriver driftsbygningene som dårlige. Dette tolker vi som en indikasjon på at spørsmålet om å investere for å opprettholde eller videreutvikle drifta framover, har et sammensatt svar hvor dagens driftsstandard er bare en av flere faktorer. Uten at det er analysert nærmere her, vil både materielle (bygninger og maskiner), ressursmessig (areal, produksjon) og menneskelige (livsfase, kompetanse, motivasjon) faktorer spille inn i vurderinga om en skal investere eller ikke.

⁷ Kji-kvadrat-test: $X^2(12, N = 570) = 76.4, p = 0.000$.

Figur 18: Viser sammenhengen mellom hvor stor andel som beskriver driftsbygningene som god, middels og dårlig etter hvor mye som er investert i driftsbygninger, maskinparken og lignende de siste fem årene. I prosent⁸.

3.3 Rekruttering og framtidssutsikter

Rekruttering er viktig for framtida for jordbruket. Det betyr også at rekruttering er en test på utsiktene for næringen. En rekke forhold virker inn på rekruttering. Det er brukets ressurser (produksjon, størrelse, bygninger mv), brukeren, husholdet, omgivelsene (arbeidsmarked, fagmiljø mv). I utvalget fra Møre og Romsdal hadde 70 prosent av de som svarte eller partnerne til disse, odel til bruket de drev. Det betyr at fortsatt omsettes mesteparten av gårdene innen familien. Dermed er det rimelig å anta familiens opplevelse av jordbrukets framtidssutsikter påvirker hvordan rekrutteringen vil forløpe.

Samtidig er tanker rundt rekrutteringer og framtidssutsikter naturlig nok svært avhengig av livssituasjonen til bonden. For eksempel vil en småbarnsfar som nylig har tatt over gården antakelig stille seg annerledes til rekrutteringsspmå enn i tilfeller der barna til bonden har flyttet hjemmefra og begynt på andre studier. Følgelig har

⁸ Kji-kvadrat-test: $X^2(12, N = 571) = 15.5, p = 0.213$.

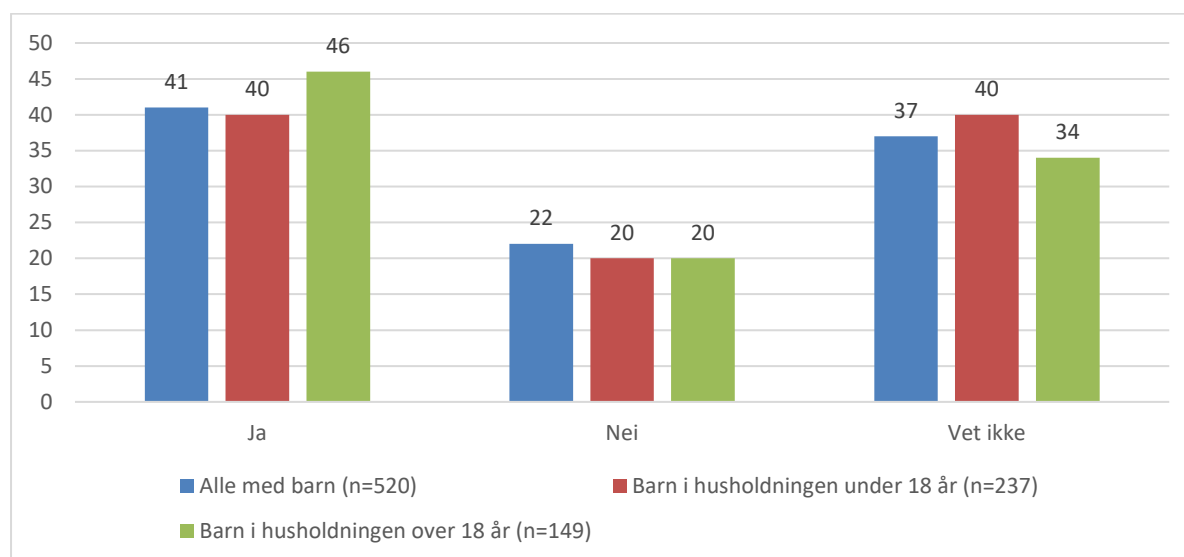
det også flere metodiske utfordringer når det gjelder å måle forhold og endring knyttet til rekruttering som vi vil komme tilbake til nedenfor.

3.3.1 Rekruttering

Vil bønder i Møre og Romsdal anbefale barna å ta over gårdsbruket etter en selv? Spørsmålet er et viktig rekrutteringsspørsmål, samtidig som svarene er avhengig av bondens livssituasjon, og særlig alder på barna. Vi vil derfor sammenligne bønder i ulike livsfaser: de med barn (generelt), de med barn i husholdningen under 18 år, og de med barn i husholdningen over 18 år. Dette gir samlet en mer robust analyse enn dersom man kun ser på rekruttering uavhengig av bondens livssituasjon.

I Figur 19 ser vi at totalt 41 prosent av bøndene med barn vil anbefale barna å ta over bruket etter en selv. Ytterligere 22 prosent vil ikke anbefale det og 37 prosent «vet ikke». Et lignende mønster finner vi dersom vi kun ser på bønder med barn i husholdningen både under og over 18 år. En noe større andel blant bønder med barn i husholdningen over 18 år oppgir at de vil anbefale at barna tar over, noe som kan ha sammenheng med at barn over 18 år som bor hjemme i større grad er tiltenkt å ta over gården i framtiden.

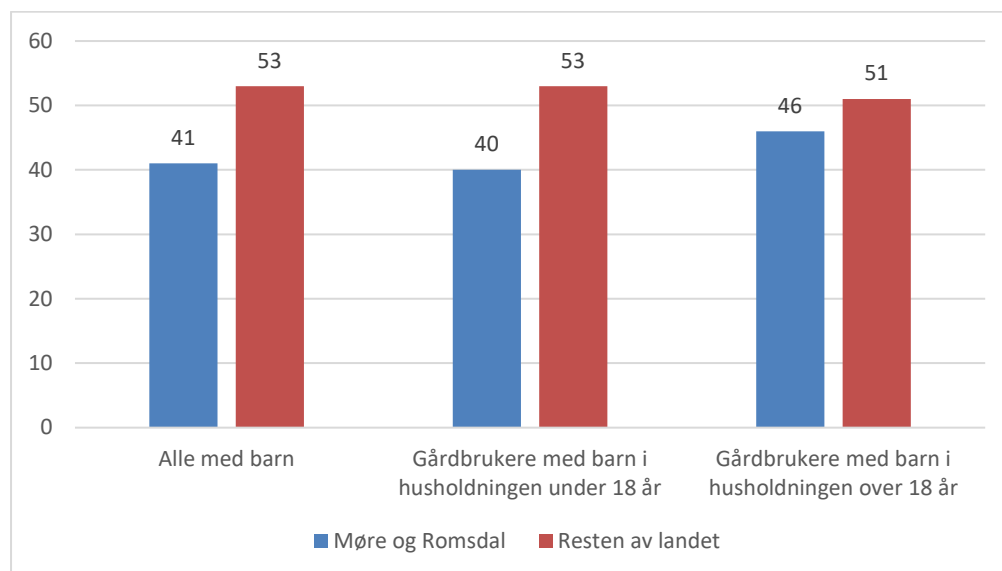
Overordnet kan vi fra Figur 19 se at rundt 4 av 10 bønder vil anbefale barna å ta over gårdsbruket, mens 2 av 10 vil ikke anbefale barna det. Videre er det en svært høy andel som er usikre (og svarer «vet ikke»).

Figur 19: «Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?» I prosent.

Sammenligner vi andelen som vil anbefale barna å ta over med nasjonale tall, ser vi at andelen er noe lavere i Møre og Romsdal enn i resten av landet (se Figur 20). Det er en rekke forhold som kan forklare disse forskjellene, og forskjeller kan også ligge i at

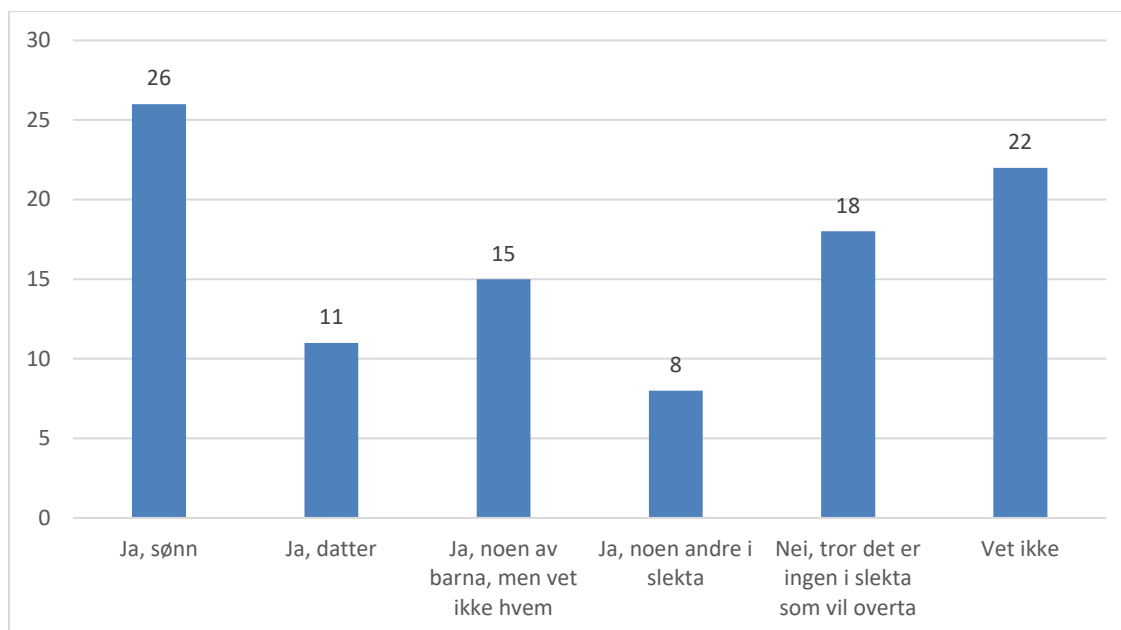
bønder er i ulike livssituasjoner, eksempelvis ved at alder på barna varierer. Vi bør derfor være noe forsiktige med å vektlegge forskjellene mellom Møre og Romsdal og resten av landet for mye når det gjelder anbefalingen om å ta over gårdsbruket. Det er likevel en svak indikasjon på at fylket kan ha noen rekrutteringsutfordringer det kan være grunn til å være oppmerksom på og eventuelt studere nærmere.

Figur 20: Andel som svarer ja på spørsmålet «Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?». Fordelt på Møre og Romsdal og resten av landet. I prosent⁹.

Vi skal nå se nærmere på hvorvidt bonden tror at noen i familien eller slekta kommer til å ta over gården etter en selv. Ettersom dette spørsmålet først og fremst er interessant blant eldre bønder med voksne barn, vil vi se på fordelingen blant bønder som er 60 år eller eldre. Denne gruppen begynner å nærme seg en overgangsfase der flere begynner å tenke på framtiden for gårdsbruket. Figur 21 oppsummerer fordelingen.

⁹ Kji-kvadrat-tester: Alle med barn: $X^2(1, N = 1354) = 17.9, p = 0.000$. Barn under 18 år: $X^2(1, N = 569) = 5.2, p = 0.023$. Barn over 18 år: $X^2(1, N = 347) = 3.6, p = 0.058$.

Figur 21: Viser fordelingen på følgende spørsmål for bønder 60 år eller eldre: «Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg?». I prosent. (n=227).

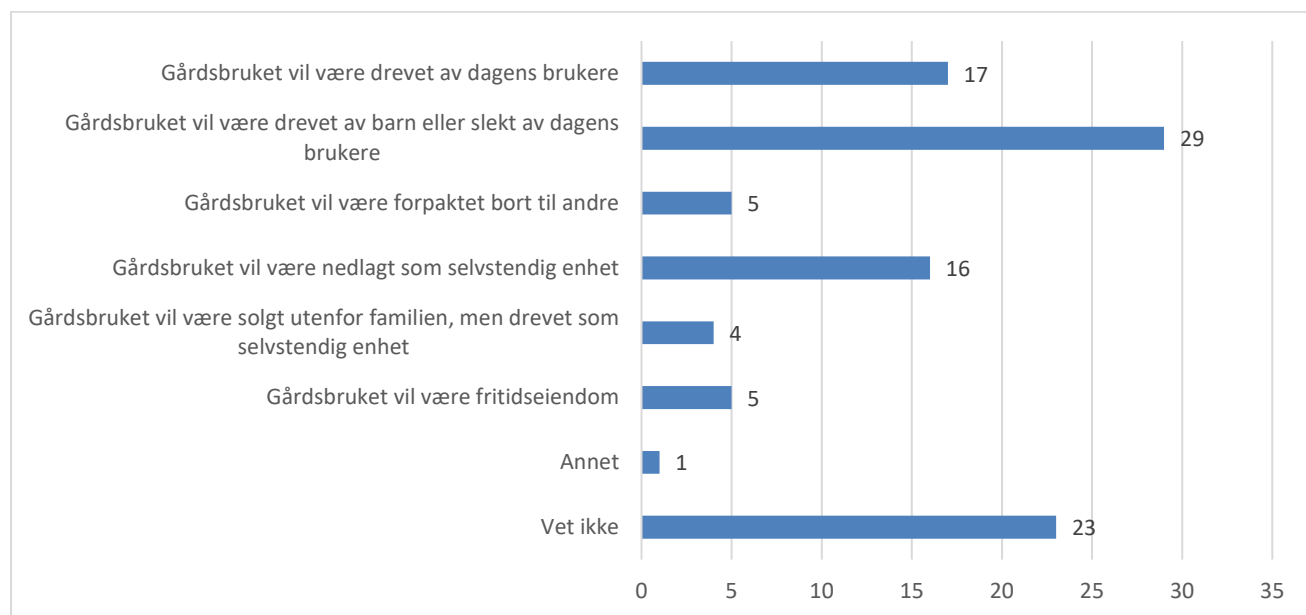
Figuren viser at totalt 60 prosent av bøndene tror at noen av barna eller andre i slekta kommer til å ta over gården. Videre svarer 22 prosent «vet ikke», mens 18 prosent oppgir at de tror det er ingen i slekta som vil overta. For disse to gruppene er det mest sannsynlig en uavklart situasjon med tanke på framtida for bruket, noe som kan være en belastning i seg selv, og som vi antar vil virke inn på investeringsplanene. Vi kan også merke oss at flest oppgir at sønnen skal overta gården, selv om det også er mange som ikke vet hvem av barna de tror vil ta over.

Supplerende analyser (ikke inkludert her) viser imidlertid ingen nevneverdige forskjeller mellom Møre og Romsdal og landet for øvrig når det gjelder spørsmålet om de tror noen av barna vil ta over gårdsbruket eller ikke. Det er heller ingen forskjeller mellom 2018 og 2022-undersøkelsen når det gjelder andel som tror noen i familien vil ta over gårdsbruket, når vi ser på denne aldersgruppen.

3.3.2. Framtidsutsikter

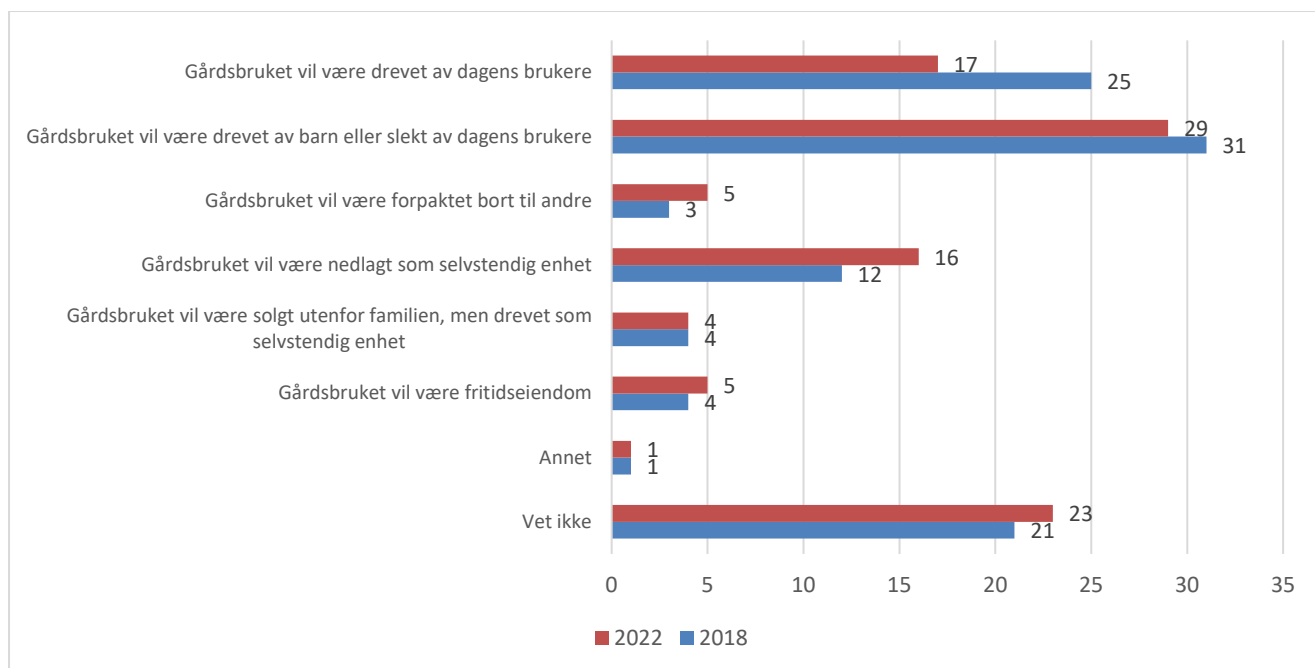
Figur 22 viser fordelingen på et spørsmål der bøndene ble bedt om å ta stilling til hvilket av ulike alternativer de regner med er det mest sannsynlige for eget gårdsbruk 20 år fram i tid. Rundt 1 av 3 bønder oppgir at de tror gårdsbruket vil være drevet av barn eller slekt av dagens brukere, mens ytterligere 17 prosent oppgir at de anser det som mest sannsynlig at gårdsbruket vil være drevet av dagens brukere. Med andre ord oppgir 46 prosent at de anser det som mest sannsynlig at gårdsbruket vil være i drift av enten dagens brukere eller familiemedlemmer av dagens brukere. Videre ser vi en forholdsvis stor «vet ikke»-kategori, noe som illustrerer en stor usikkerhet knyttet til driften så langt fram i tid. 16 prosent oppgir at gårdsbruket mest sannsynlig vil være nedlagt som selvstendig enhet, mens øvrige anser det som mest sannsynlig at

gårdsbruket enten vil være forpaktet bort til andre, benyttet som fritidseiendom, eller solgt utenfor familien, men drevet som selvstendig fritidseiendom.

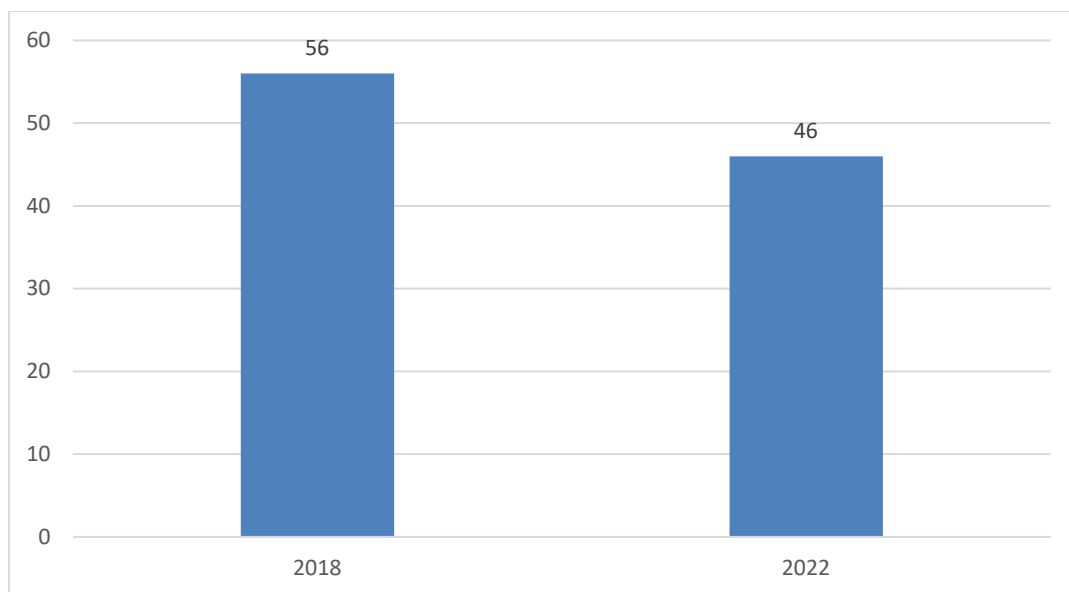
Figur 22: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». I prosent (n=569).

I Figur 23 sammenligner vi denne svarfordelingen med 2018-undersøkelsen av Trendundersøkelsen i Møre og Romsdal. Vi kan observere at en noe større andel i 2022-undersøkelsen oppgir at de tror gårdsbruket vil være nedlagt som selvstendig enhet, mens en mindre andel oppgir at gårdsbruket vil være drevet av dagens brukere eller drevet av barn/slekt av dagens brukere. Forskjellene er likevel forholdsvis små, og bør følgelig tolkes med forsiktighet.

Figur 23: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». Sammenligning av 2018 og 2022-undersøkelsen av Trender i norsk landbruk. I prosent.

I Figur 24 har vi slått sammen kategoriene som indikerer videre drift innad i familien som mest sannsynlig scenario. Dette innebærer at vi har slått sammen de som anser det som mest sannsynlig at gårdsbruket enten vil være drevet av dagens brukere eller at gårdsbruket er drevet av barn eller slekt av dagens brukere 20 år fram i tid. Vi sammenligner da de disse med de som har svart øvrige kategorier, inklusive de som har svart «vet ikke».

Figur 24: Figuren viser andel som i 2018- og 2022-undersøkelsen oppgir det som mest sannsynlig at gårdsbruket 20 år fram i tid enten vil være drevet av dagens brukere eller av barn/slekt av dagens brukere. I prosent.

Vi ser at en større andel av bøndene i 2018-undersøkelsen enn i 2022-undersøkelsen rapporterte at de anså det som mest sannsynlig at gårdsbruket var drevet av enten dagens brukere eller av barn/slekt av dagens brukere tyve år fram i tid¹⁰. Med andre ord indikerer dette at det er en reell nedgang i andelen som anser det som mest sannsynlig at bruket fortsatt vil være drevet av dagens brukere eller barn/slekt av dagens brukere 20 år fram i tid.

Selv om man bør være forsiktig med å legge for mye vekt på dette spørsmålet alene, indikerer funnene at det i 2022 er en større pessimisme og usikkerhet blant bønder i Møre og Romsdal enn i 2018 når det gjelder spørsmål om framtidsutsiktene på gården. Som det kom frem i Figur 23 var den største økningen fra 2018 til 2022 på de øvrige kategoriene andelen som mente at de anså det som mest sannsynlig at gårdsbruket vil være lagt ned som selvstendig enhet. Forklaringer på dette er ikke analysert grundig her, men de forholdene som er knyttet til den økonomiske situasjonen i jordbruket sammenlignet med muligheter i det øvrige samfunnet, samt de begrensninger som ligger i tilgjengelige ressurser som areal, er stikkord i mulige forklaringer. Det må understrekes at dette er uttrykk for en opplevelse hos bøndene på et gitt tidspunkt med stor dynamikk i rammevilkårene (stor kostnadsvekst, klimaendringer, krig, større

---

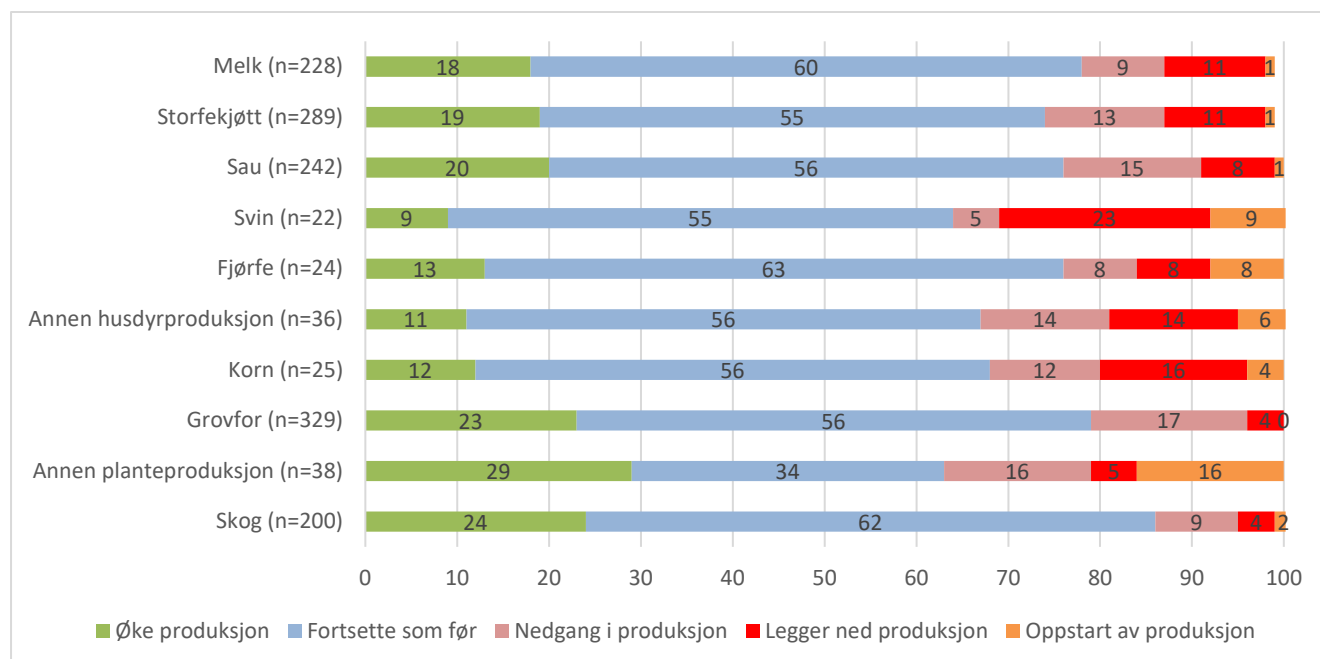
¹⁰ Supplerende analyser (fremgår ikke i rapporten) viser at disse forskjellene også er statistisk signifikante ($p < 0.05$) etter å ha kontrollert for kjønn, alder, og areal – noe som indikerer at forskjellene ikke er forårsaket av eventuelle skjevheter mellom utvalgene.

vektlegging av matberedskap, store forventninger til et nytt jordbruksoppgjør mv), slik at hva som blir utfallet ikke er gitt.

3.3.3. Produksjonsutvikling framover

Vi skal nå se nærmere på hvordan bønder vurderer produksjonsutviklingen framover innenfor ulike produksjoner. Dette er oppsummert i Figur 25. Det er viktig å være klar over at ettersom data her er brutt ned på produksjonsnivå, med få bønder innenfor enkelte produksjoner (antallet står ført bak produksjonen under 'n'). Dette gjør at tallene må tolkes *svært forsiktig* da det kan være skjevheter i Trendutvalget på produksjonsnivå sammenlignet med populasjonen av bønder i Møre og Romsdal. Med disse forbeholdene er det likevel nyttig å få et innblikk i trender innenfor enkelte produksjoner blant bøndene som inngår i Møre og Romsdal sitt Trendutvalg.

Kort oppsummert viser figuren at majoriteten av bønder innenfor de fleste produksjoner ser for seg å fortsette produksjonen «som før», mens en mindre andel ser for seg enten å øke produksjonen eller at det blir en nedgang i produksjon. En mindre andel ser også for seg nedleggelse eller oppstart av produksjon. Av produksjonene skiller svineproduksjon seg ut med en noe større andel som ser for seg nedleggelse, mens det er en noe større andel som ser for seg produksjonsøkning blant de som driver med «annen planteproduksjon».

Figur 25: Produksjonsutvikling framover for bønder innen ulike produksjoner. I prosent. (Merk: bønder kan drive med flere produksjoner samtidig).

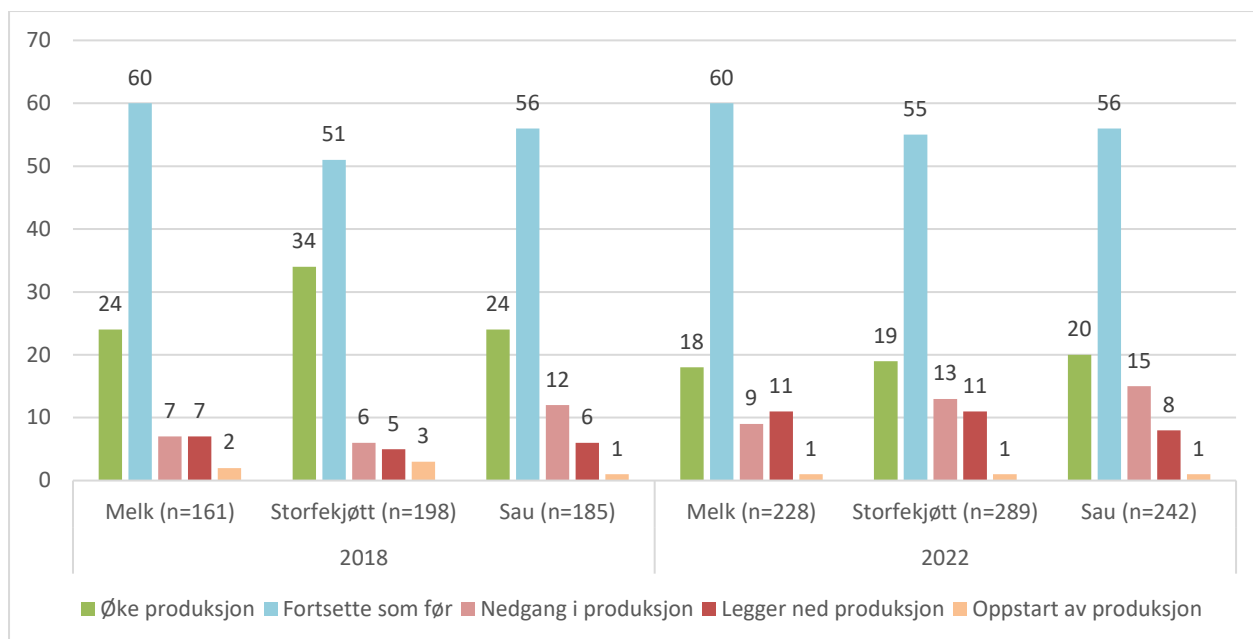
Tar vi utgangspunkt i de tre største produksjonene i Møre og Romsdal-utvalget; melk, storfekjøtt og sau, så oppgir rundt 2 av 10 at de ser for seg en produksjonsøkning, i underkant av 6 av 10 ser for seg å fortsette som før, mens i overkant av 1 av 10 ser for

seg produksjonsnedgang. Rundt 1 av 10 bønder innenfor melk, storfekjøtt og sau ser for seg å legge ned produksjonen.

Det er ingen nevneverdige forskjeller mellom bønder i Møre og Romsdal og landet for øvrig når det gjelder produksjonsutviklingen framover. Det er også overordnet sett, få forskjeller fra 2018 til 2022, med enkelte unntak. I Figur 26 har vi tatt utgangspunkt i de tre største produksjonene (melk, storfe og sau). Som vi kan se i figuren, er det få forskjeller mellom hva bøndene svarte i 2018 og hva de svarer i 2022. Ett unntak er imidlertid innenfor storfekjøtt, der vi kan merke oss en nedgang i andel som oppgir at de ser for seg å øke produksjonen (fra 34 til 19 prosentpoeng), noe som fordeler seg på en økt andel som ser for seg enten å fortsette som før, nedgang i produksjonen eller at de legger ned produksjonen.

En hypotese kan være at mens det tidligere har vært satset på å få opp ammekuproduksjon for å stimulere til norsk produksjon av storfekjøtt framfor import, er dette blitt tonet ned og dels erstattet av en debatt hvor det stilles spørsmål om hvor klimavennlig produksjon av storfekjøtt er. Dette *kan* ha påvirket framtidsvurderingene til de aktuelle bøndene.

Figur 26: Produksjonsutvikling framover for bønder innen melk, storfe og sau. Tall fra 2018 og 2022. I prosent¹¹

3.3.4 Fra bås- til løsdrift

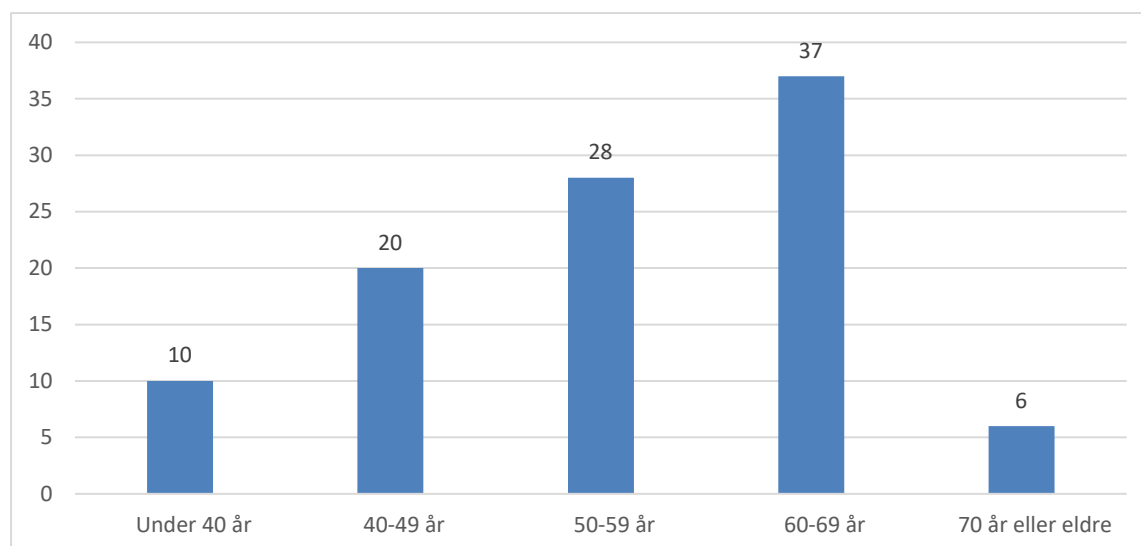
I Møre og Romsdal oppgir 51 prosent av bøndene i Møre og Romsdal at de driver melkeproduksjon i bås fjøs, mens resterende 49 prosent oppgir at de har gått over til løsdrift. Dette sammenfaller med nasjonale tall. Det innebærer med andre ord at rundt halvparten av bøndene i Møre og Romsdal er nødt til å gå over til løsdrift i løpet av de neste 12 årene dersom de skal fortsette med melk og/eller storfe. Dette skyldes de nasjonale kravene som er stilt om at kyrne skal ha løsdrift fra 2034. Hvorvidt de går over til løsdrift eller legger ned vil få store konsekvenser regionalt, og vi vil i dette delkapittelet gå nærmere inn på denne gruppen.

Vi har i Trendundersøkelsen svar fra 107 melkeprodusenter fra Møre og Romsdal som oppgir at de driver melkeproduksjon i bås fjøs. Selv om det kan være noen mulige skjevheter som vi ikke kjenner til (som følger av at vi her har brutt ned data på et forholdsvis lavt nivå) mellom disse 107 melkeprodusentene og alle melkeprodusenter

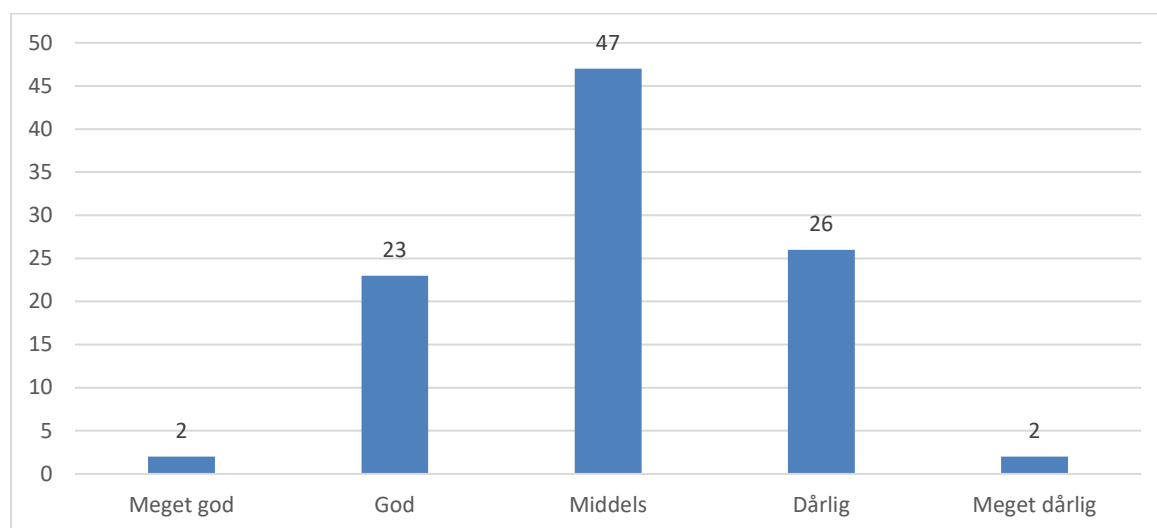
¹¹ Kji-kvadrat-tester: Melk: $X^2(4, N = 389) = 4.7, p = 0.320$. Storfe: $X^2(4, N = 487) = 25.0, p = 0.000$. Sau: $X^2(4, N = 427) = 1.7, p = 0.783$. Sensitivitetsanalyser (ikke inkludert i rapporten) indikerer at forskjellene og nedgangen fra 2018 til 2022 hva gjelder «økning» i storfeproduksjon ikke skyldes eventuelle skjevheter mellom utvalgene knyttet til for eksempel alder.

som driver båsfjøs i Møre og Romsdal, så vil vi argumentere for at disse dataene likevel kan gi unik innsikt i tema så lenge de tolkes med noe forsiktighet.

Figur 27 viser at melkeprodusenter med båsfjøs befinner seg i alle aldersgrupper, selv om de er overrepresentert i de eldre alderskategoriene. Eksempelvis er i overkant av 40 prosent av bøndene 60 år eller eldre.

Figur 27: Aldersfordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs (n=105). I prosent.

Figur 28: «Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs. I prosent. (n=105).

Figur 28 viser hvordan man vil beskrive standarden på brukets driftsbygninger, og vi kan observere en noenlunde normalfordelt fordeling der majoriteten av bøndene beskriver standarden som middels, mens øvrige fordeler seg på både god og dårlig standard. Med andre ord virker standarden på driftsbygningene til å variere fra alt fra

meget dårlig til meget bra, men majoriteten beskriver bygningene som «middels». Dette skiller seg noe fra de som driver løsdrift, der naturlig nok en større andel oppgir standarden på brukets driftsbygninger som god eller meget god, siden disse bygningene antakelig er nyere.

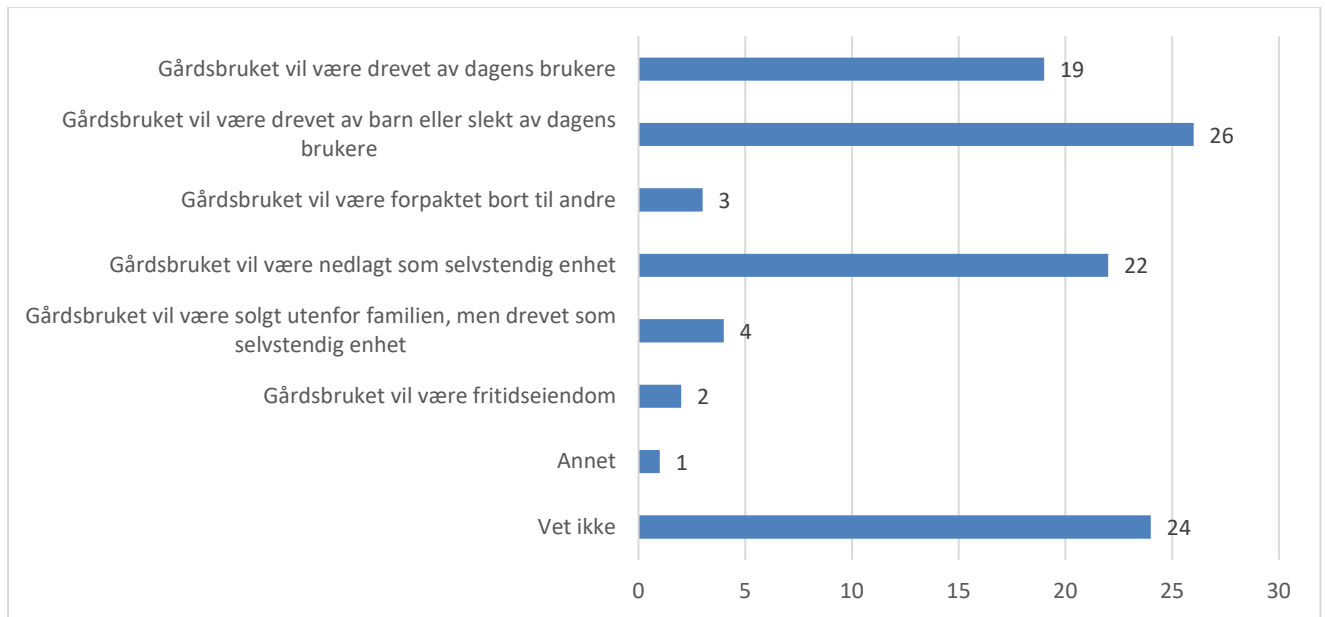
Vi vil nå se nærmere på framtidsutsiktene til melkebønder som driver med båsfjøs. Tabell 4 viser hvordan bøndene ser for seg melkeproduksjon framover etter som de driver løs- eller båsfjøs. Vi kan observere at 61 prosent av melkeprodusentene med båsfjøs ser for seg å fortsette som før, mens 18 prosent ser for seg å øke produksjonen. Videre oppgir 9 prosent at de ser for seg en nedgang i produksjonen, mens 13 prosent ser for seg å legge ned produksjon. Fordelingen er forholdsvis lik bønder som driver løsdrift. Selv om det er færre av bøndene som driver løsdrift som oppgir at de skal legge ned produksjonen (6 versus 13 prosent), så er forskjellene i Tabell 4 ikke statistisk signifikante. Vi kan derfor konkludere med at majoriteten som driver båsfjøs i alle fall ikke har konkrete planer om å legge ned gårdsdrifta.

Tabell 4: Produksjonsutvikling framover for melkeprodusenter med løs- og båsfjøs. I prosent¹².

	Løsdrift (n=98)	Båsfjøs (n=102)
Øke produksjon	20	18
Fortsette som før	64	61
Nedgang i produksjon	9	9
Legger ned produksjon	6	13
	100	100

Spørsmålet om produksjonsutviklingen framover tar imidlertid ikke høyde for hvor langt fram i tid bonden tenker. Trolig gjelder «fortsette som før» kortere enn 12 år fram i tid. Med løsdriftskravet i 2034 er et sentralt spørsmål hva bøndene anser som det mest sannsynlige alternativet også i perioden etter 2034. Figur 29 viser fordelingen på spørsmålet om hvilke av ulike alternativer melkeprodusentene som driver med båsfjøs i Møre og Romsdal anser som mest sannsynlig for sitt gårdsbruk 20 år fram i tid.

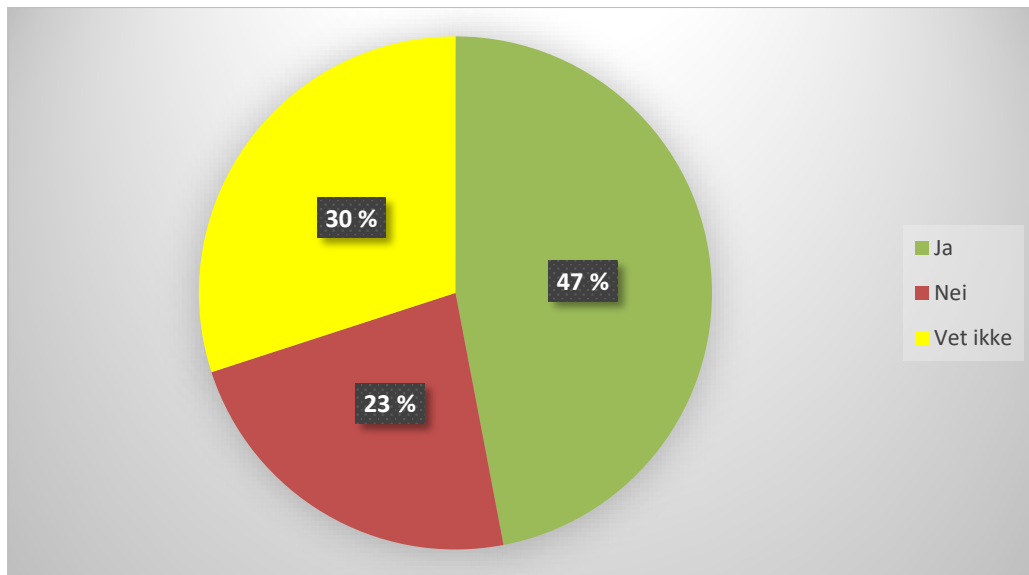
¹² Kji-kvadrat-test: $X^2(3, N = 200) = 2.6, p = 0.455$.

Figur 29: «Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøsdrift. I prosent. (n=106).

Blant de 106 bøndene med båsfjøs i Trendundersøkelsen ser vi en noe tredelt situasjon. Totalt 45 prosent av bøndene vurderer at det mest sannsynlige utfallet 20 år fram i tid vil være at gårdsbruket er drevet av enten dagens brukere eller av barn/slekt av dagens brukere. Videre oppgir 25 prosent at det mest sannsynlige utfallet vil være at bruket enten er nedlagt eller forpaktet bort til andre. Til slutt har vi også en stor «vet ikke»-gruppe på 24 prosent som er usikre. Dette bildet er forholdsvis likt som bønder i Møre og Romsdal generelt, og det er for eksempel få forskjeller mellom de som driver båsfjøs og løsdrift.

Videre oppgir 47 prosent av melkeprodusentene med båsfjøs at de tror noen i familien kommer til å ta over gården etter en selv, mens 23 prosent ikke tror det (Figur 30). Resterende 30 prosent oppgir at de ikke vet. Denne fordelingen skiller seg ikke særlig fra melkeprodusenter som driver med løsdrift, der en noenlunde tilsvarende lik andel er fordelt på «ja», «nei» og «vet ikke».

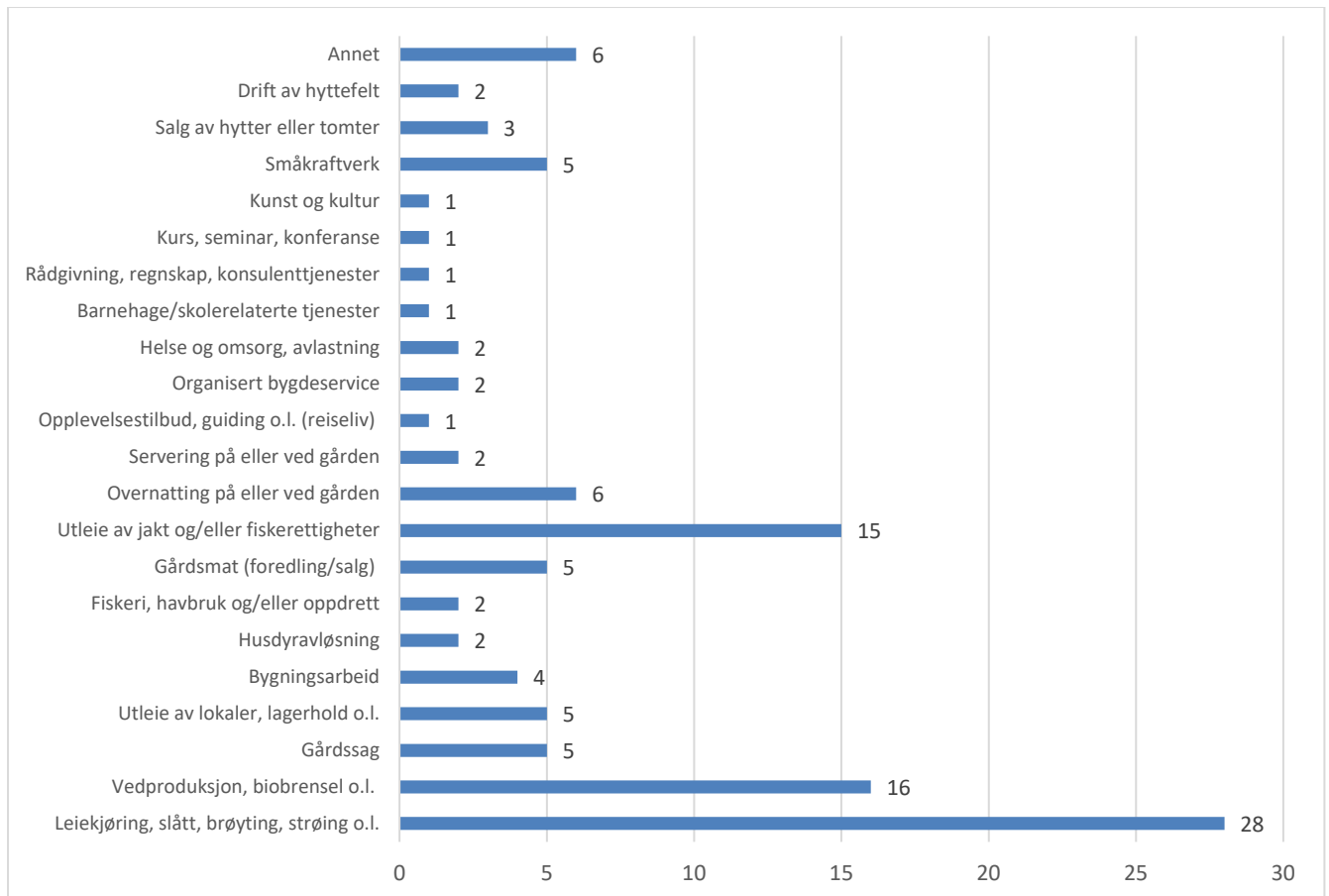
Figur 30: «Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg?». Fordeling blant melkeprodusenter med båsfjøs. I prosent. (n=105).

Oppsummert skiller ikke melkeprodusenter med båsfjøs seg vesentlig fra melkeprodusenter med løsdrift, eller fra bønder generelt, når det gjelder spørsmål om framtidstro og rekruttering. Som i næringa generelt er det imidlertid for en sentral andel knyttet usikkerhet til framtida når det gjelder rekruttering og spørsmål om videre drift.

3.4 Tilleggsnæringer

Den norske bonden og småbrukeren har tradisjonelt kombinert gårdens ressurser med virksomhet utenfor bruket, og i dag er det en rekke kombinasjonsmuligheter, både som arbeidstaker og som selvstendig næringsdrivende. En del av disse kombinasjonene er knyttet til å utnytte brukets ressurser til annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk. Ressurser omfatter arealer, bygninger, maskiner, kompetanse og arbeidskraft, beliggenhet, fiske- og jaktrettigheter osv. Flere begreper brukes for å beskrive slik næringsvirksomhet, for eksempel bygdenæringer. Vi velger likevel å bruke begrepet tilleggsnæringer, underforstått tillegg til gårdens jord- og skogbruksdrift, siden jordbruk er undersøkelsens kjerne og et kriterium for utvalget av bøndene som er med. Da kommer disse næringene i tillegg. Det kan likevel være noen tilfeller av gårdsbruk hvor omfanget av tilleggsnæring er større enn tradisjonelt jordbruk.

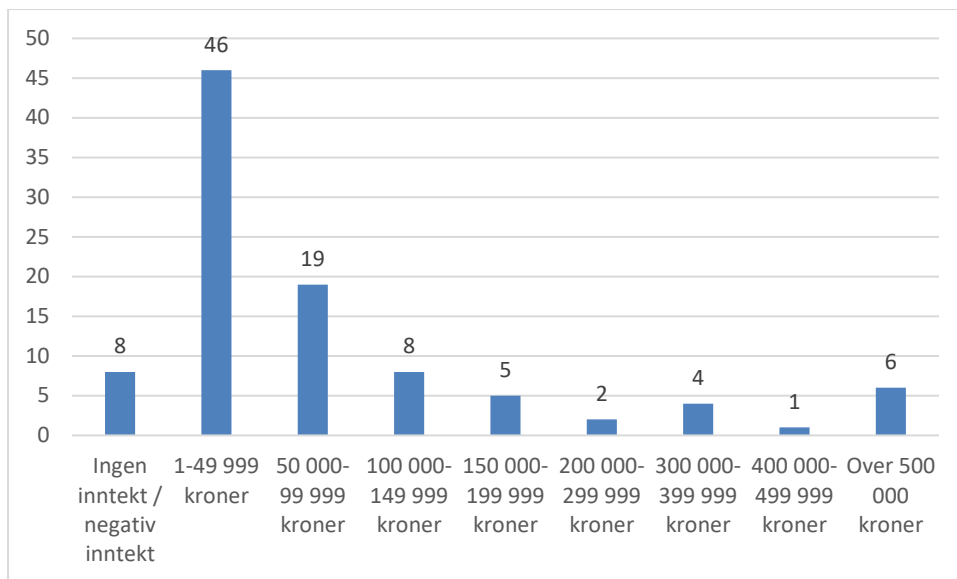
Totalt oppgir 52 prosent av bøndene i Trendundersøkelsen i Møre og Romsdal at de driver med en eller annen form for annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Figur 31 viser fordeling på hvilke tilleggsnæringer bøndene oppgir at dette er.

Figur 31: «Driver du eller din ektefellesamboer med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser?». I prosent.

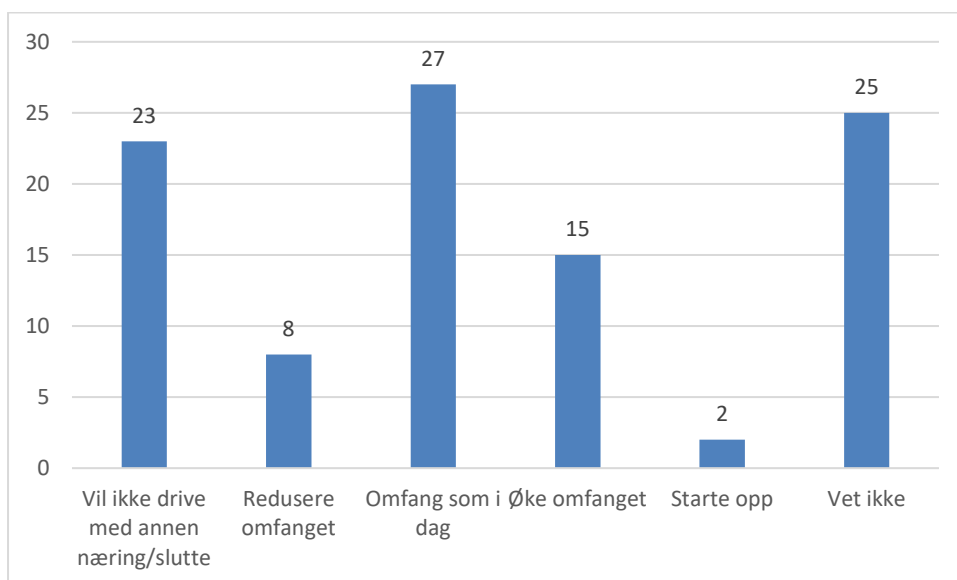
Nesten en av tre bønder driver med leiekjøring, slått, brøyting, strøing og lignende ved siden av gårdsdrifta, og er den aktiviteten flest bønder oppgir at de holder på med. Videre oppgir henholdsvis 16 og 15 prosent at de holder på med enten vedproduksjon, biobrensel o.l. eller utleie av jakt og/eller fiskerettigheter. Andre viktige tilleggsnæringer inkluderer blant annet overnatting på eller ved gården, gårdsmat og utleie av lokaler.

Som vi kan se i Figur 32 er det store variasjoner i hvor stor næringsinntekt som kommer fra denne virksomheten. Vi ser et klart mønster der den største andelen (73 prosent) tjente under 100 000,- kroner i løpet av 2021 på denne virksomheten, mens øvrige 27 prosent tjente 100 000,- kroner eller mer. Kun 11 prosent av de som oppgir at de driver med annen næringsvirksomhet oppgir å ha tjent over 300 000,- i løpet av 2021. Majoriteten henter altså ut forholdsvis lav inntekt fra tilleggsnæringer, mens noen «få» henter ut større summer.

Figur 32: «Hvor stor var netto næringsinntekt fra denne virksomheten i 2021?». Viser fordeling blant de som har krysset av for at de holdt på med en eller flere tilleggsnæringer. (n=280).

I Trendundersøkelsen ble bøndene også bedt om å angi i hvilket omfang de i fremtiden vil drive med annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk. Figur 33 viser fordelingen hos bøndene. Blant annet ser vi at i overkant av 1 av 4 oppgir at de vil drive tilleggsnæringer med et omfang som i dag, mens 15 prosent oppgir at de vil øke omfanget. Videre oppgir 8 prosent at de vil redusere omfanget, mens 23 prosent oppgir at de ikke vil drive med annen næring/slutte. Dette samsvarer med fordelingen i den nasjonale Trendundersøkelsen.

Figur 33: «I hvilket omfang vil du i fremtiden drive med annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk?» I prosent (n=549).

Andelen som vil øke omfanget er nesten på samme nivå som de som vil øke en av produksjonene i tradisjonelt jordbruk. Samtidig ser vi at andelen som vil drive som i et omfang som i dag, er lavere enn for jordbruksproduksjoner. Selv om disse tallene ikke er direkte sammenlignbare fordi tilleggsnæringsspørsmålet har en vet-ikke gruppe som jordbruksproduksjonsspørsmålet ikke har, kan disse forskjellene tyde på at tilleggsnæringene for mange er en mer dynamisk buffer som tilpasses behov og muligheter i jordbruksdrifta. Det kan tilpasses både ressursene som er tilgjengelig og mulighetene som dukker opp i markedet. Slik har tilleggsnæringene fungert også i tidligere tider. Imidlertid er det en mindre andel som driver i større omfang, for eksempel med netto næringsinntekt over kr 300 000 fra disse næringene. Da har de antakelig satset med investeringer, og har dette som et vel så viktig næringsgrunnlag som jordbruket.

For de aller fleste er det likevel kombinasjonene av inntektskildene samlet som gir et grunnlag for et levebrød.

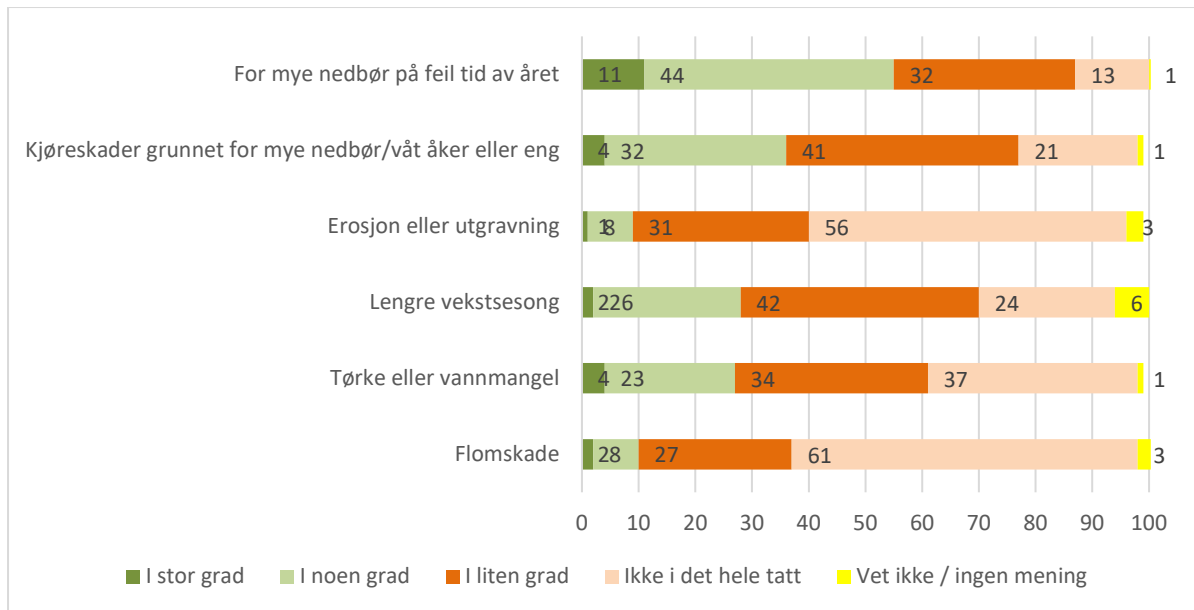
3.5. Klimaendringer og klimagassreducerende tiltak

Vi skal i dette kapittelet se nærmere på klimaendringer og klimagassreducerende tiltak hos bonden. Selv om for eksempel mengden nedbør et gitt år ikke direkte kan knyttes til klimaendringer, så vil vi med klimaendringer få mer ekstremvær, i form av blant annet nedbør og tørke. Dette har konsekvenser for norsk matproduksjon, noe vi har sett flere eksempler på de siste årene.

3.5.1. Klima og produksjon

Figur 34 viser i hvilken grad ulike forhold har påvirket produksjonen det siste året for bønder i Møre og Romsdal. Dette er bøndenes egne subjektive vurderinger av faktorer som kan ha påvirket produksjonen. Disse kan avvike fra mer vitenskapelige målinger, men på den andre siden vil svarene i større grad fange opp lokale variasjoner, og nettopp hvordan bøndene opplever det. Vi har i spørsmålet ikke omtalt dette som klimaendringer.

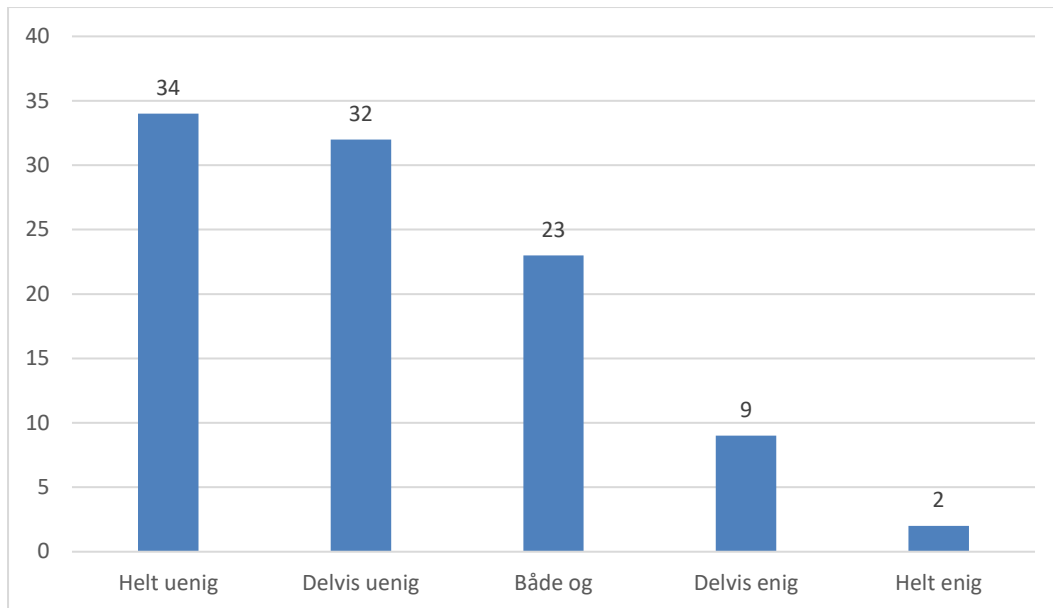

Figur 34: Figuren viser hvilke forhold som har påvirket produksjonen til bøndene siste år (dvs. 2021). I prosent.

Flest bønder i Møre og Romsdal opplevde at for mye nedbør på feil tid av året var det som påvirket produksjonen på gården i størst grad. Totalt 55 prosent oppgir at for mye nedbør på feil tid av året påvirket produksjonen i noen grad eller i stor grad. Videre oppgir 36 prosent at kjøreskader grunnet for mye nedbør/vår på åker eller eng påvirket produksjonen i noen/i stor grad det siste året. Også i underkant av 30 prosent oppgir lengre vekstsesong, samt tørke eller vannmangel som noe som påvirket produksjonen. Videre var det svært få som opplevde at flomskade eller erosjon/utgravning påvirket produksjonen det siste året.

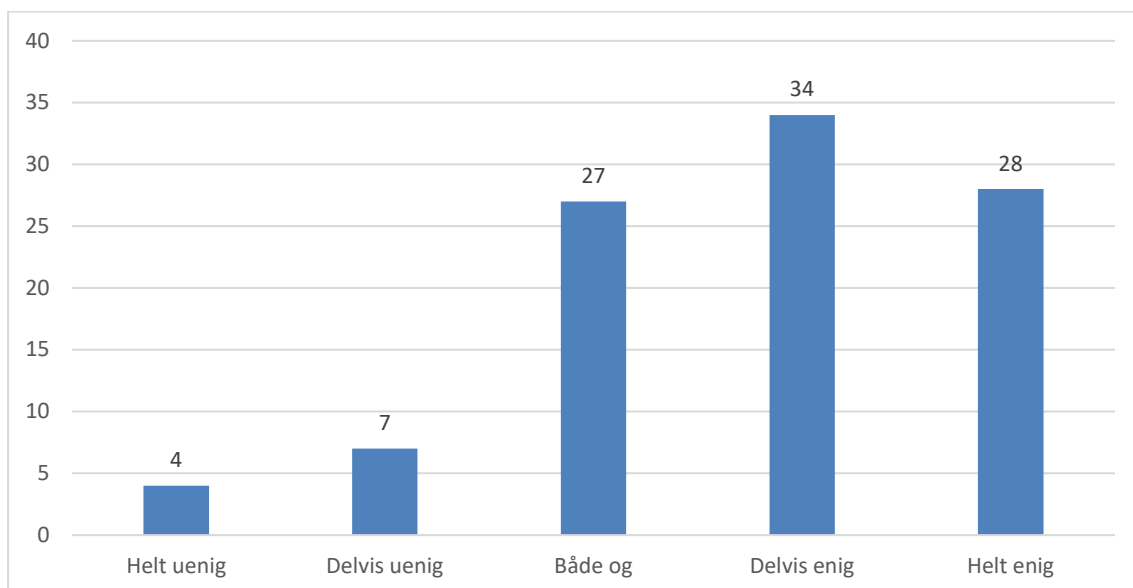
3.5.2. Holdninger til klima

Vi skal nå se nærmere på bøndenes holdninger til klima. Figur 35 viser hvordan bøndene tar stilling til påstanden «Det er alt for store utslipp av klimagasser fra norsk landbruk». Vi kan observere at 66 prosent er delvis eller helt uenig i påstanden, mens 13 prosent er delvis eller helt enig i påstanden. Resterende 23 prosent plasserer seg i midten i kategorien «både og». Denne fordelingen følger samme mønster som i landet for øvrig, og det er ingen nevneverdige forskjeller mellom bønder i Møre og Romsdal og i Norge generelt.

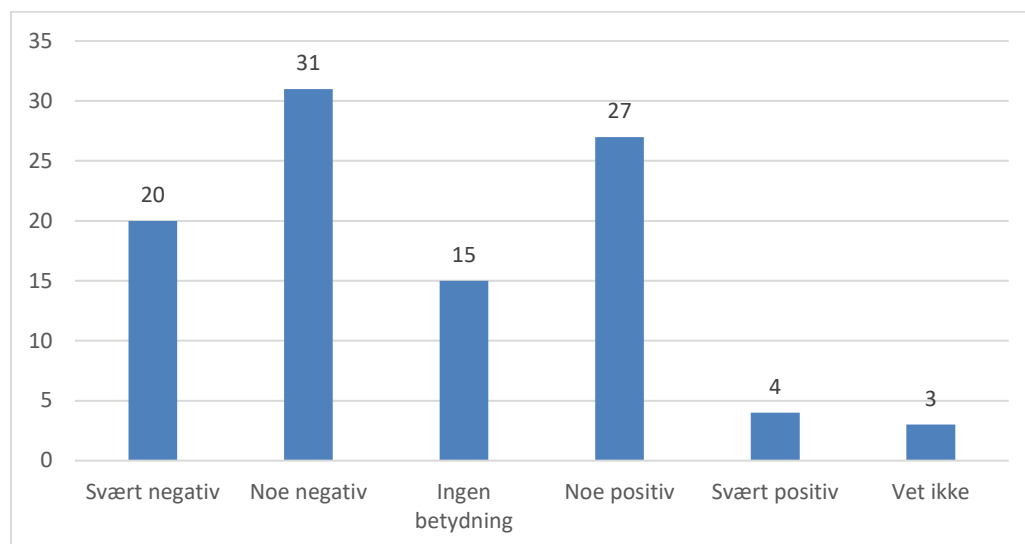
Figur 35: «Det er alt for store utslipp av klimagasser fra norsk landbruk». I prosent. (n=566).

Neste figur (Figur 36) viser andel bønder som er enig/uenig i påstanden «Jeg opplever at landbrukets klimautfordringer tas seriøst i norsk landbruk allerede i dag». De fleste er delvis eller helt enige i påstanden (62 prosent), mens i underkant at 1 av 3 plasserer seg i kategorien «både og». Det er imidlertid verdt å merke seg at 11 prosent oppgir å være delvis eller helt uenige i påstanden om at de opplever at landbrukets klimautfordringer tas seriøst fra norsk landbruk. Denne fordelingen samsvarer med det nasjonale utvalget, og bønder i Møre og Romsdal skiller seg ikke ut fra landet for øvrig.

Figur 36: «Jeg opplever at landbrukets klimautfordringer tas seriøst i norsk landbruk allerede i dag». I prosent. (n=563).

Strengere krav til å redusere klimagassutslipp kan ha både negative og positive konsekvenser for norsk landbruk. Det kan være negativt i tilfeller der bonden må gjøre krevende og kostbare omstillinger, mens det kan være positivt med tanke på omdømmet til norsk landbruk. Figur 37 viser hvorvidt bøndene mener strengere krav til å redusere klimagassutslipp vil være positivt eller negativt for norsk landbruk.

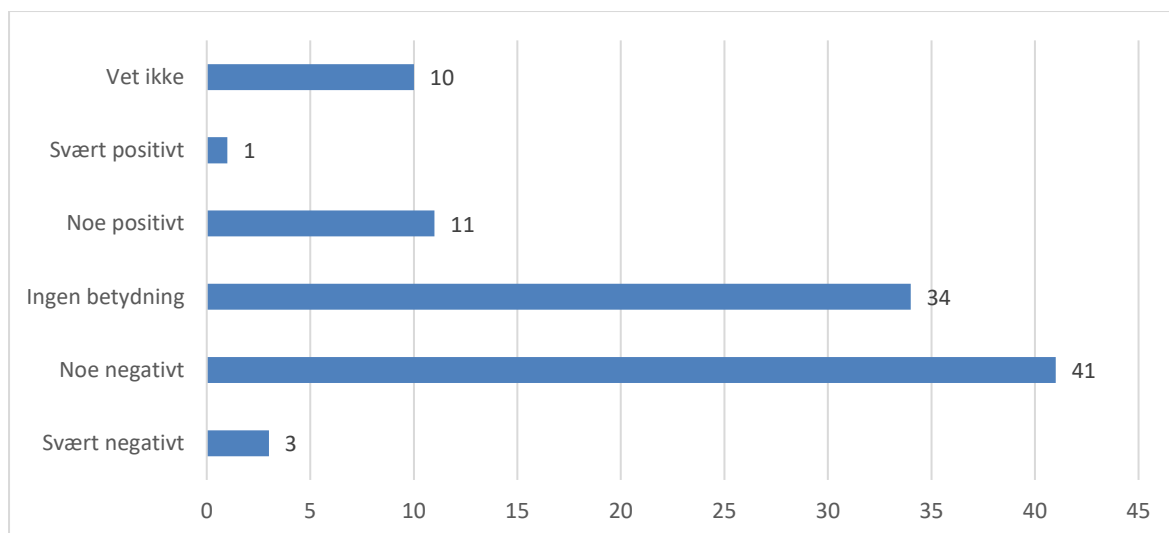

Figur 37: Figuren viser andel som mener strengere krav til å redusere klimagassutslipp vil ha en negativ eller positiv virkning for norsk landbruk. I prosent. (n=560).

Samlet så oppgir rundt halvparten (51 prosent) av bøndene at strengere krav til å redusere klimagassutslipp vil ha en negativ virkning for norsk landbruk, mens rundt 1 av 3 (31 prosent) oppgir at det vil ha en positiv virkning. Med andre ord er det en stor andel som er skeptisk til utfallet av strengere krav til å redusere klimagassutslipp i norsk landbruk.

Figur 38 viser hvordan bønder tror klimaendringer vil påvirke gårdsbruket de neste ti årene, og om de tror det vil gjøre dette i positiv eller negativ retning. Klimaendringer kan føre til lengre vekstsesong, noe som kan være positivt for bønder. Samtidig kan det føre til at det blir mer ekstremvær, i form av tørke og nedbør, noe som kan gjøre det mer utfordrende å drive som bonde. Som vi ser i figuren tror flest bønder i Møre og Romsdal at klimaendringer vil påvirke bruket «noe negativt» de neste ti årene, etterfulgt av en stor andel som tror klimaendringen ikke vil påvirke bruket i noen særlig positiv/negativ retning (dvs. oppgir «ingen endring»). Rundt 1 av 10 oppgir at de tror klimaendringer vil påvirke bruket noe positivt, mens 10 prosent oppgir «vet ikke».

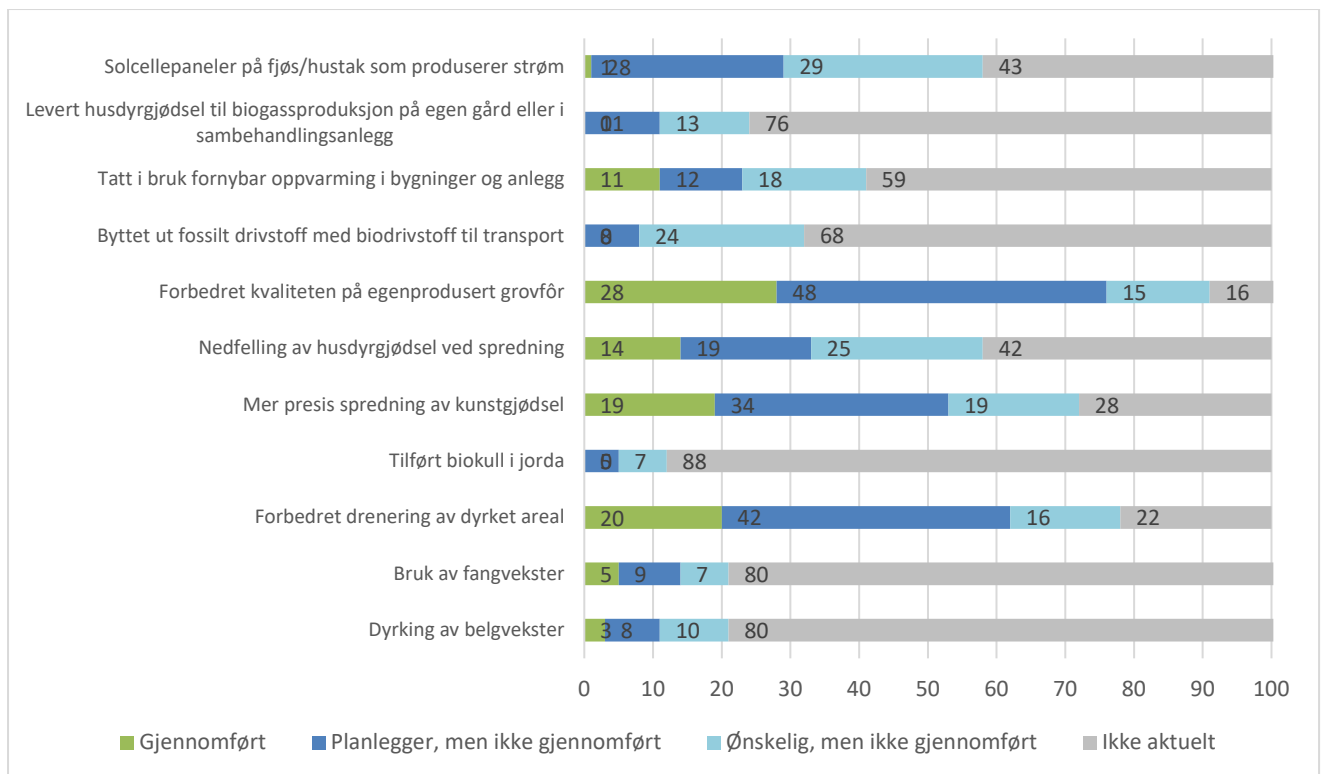
Det er verdt å merke seg at langt over halvparten tror at klimaendringer ikke vil påvirke bruket på en negativ måte. Sett i sammenheng med oppfordring og gjennomføring av klimagassreducerende tiltak, viser disse tallene at en motivasjon for å gjennomføre slike tiltak for disse bør ligge i andre forhold enn å sikre eget gårdsbruk.

Figur 38: Figuren viser andel som tror «klimaendringer» vil påvirke bruket positivt/negativt de neste ti årene. I prosent. (n=557).

3.5.3. Klimatiltak

Vi skal nå se nærmere på klimatiltak. Figur 39 viser andel bønder som har gjennomført, planlegger å gjennomføre eller ønsker å gjennomføre ulike tiltak på sitt gårdsbruk. Tiltakene kan betraktes som klimatiltak, selv om motivasjon til gjennomføring av tiltak ikke behøver å være klimarelatert. Vi har ikke omtalt tiltakene som klimatiltak i spørsmålsstillingen.

Figur 39: Figuren viser andel bønder som har gjennomført, planlegger å gjennomføre eller ønsker å gjennomføre ulike tiltak på sitt gårdsbruk. I prosent. (n=546).

Dersom vi ser på gjennomførte (klima)tiltak, ser vi i figuren at flest har gjennomført tiltaket «forbedret kvaliteten på egenprodusert for» (28 prosent), etterfulgt av «forbedret drenering av dyrket areal» (20 prosent) og «mer presis spredning av kunstgjødsel» (19 prosent). Dette gjelder også ved planlagte tiltak, der 48 prosent planlegger forbedret kvalitet på egenprodusert grovfôr, 42 prosent planlegger forbedret drenering av dyrket areal og 34 prosent planlegger mer presis spredning av kunstgjødsel. I figuren kan vi også legge merke til at svært få har solcellepanel på taket (1 prosent), men at 1 av 3 planlegger dette, eller oppgir at det er ønskelig, men at det ikke er gjennomført (29 prosent).

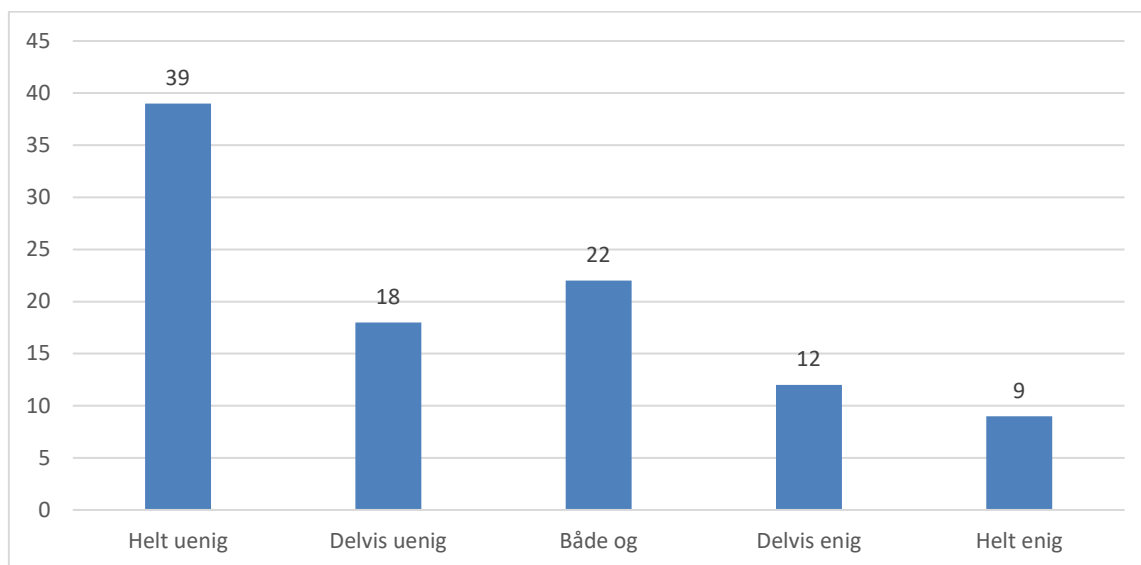
Tiltakene i figur 39 viser stor spredning i oppslutning blant bøndene. Vi kan registrere at tiltak som kan karakteriseres som god agronomi (grovfôr-kvalitet, husdyrgjødselspredning, presis spredning av kunstgjødsel og drenering) har størst oppslutning. Dette tyder klart på at det er god motivasjon i klimatiltak som bygger på god agronomi. Samtidig viser det også at det er mulig å oppnå interesse for klimatiltak som går langt ut over andelen av bønder som selv opplever å bli rammet av klimaendringer på eget bruk.

3.6. Bondens helse og sosiale liv

Tilstanden i jordbruket og for bøndene har også en helsemessig og mental side, i tillegg til økonomi og driftsmessige forhold. Livskvalitet, trivsel og det å oppleve at en lever

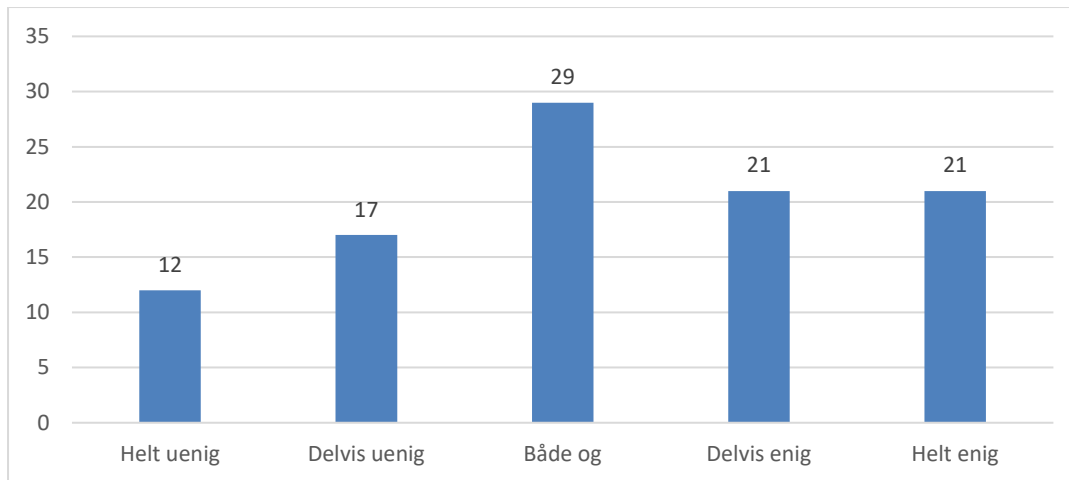
et godt liv er viktige stikkord for hvordan en har det. Det er mange faktorer som virker inn, og vi trekker her fram noen av dem.

Ferie og fridager fra arbeid er verdsatt høyt i samfunnet, og bønder er en gruppe som kan ha vanskelig for å komme fra arbeidet sitt. Dette gjelder særlig husdyrbønder og plantedyrkere i sesong. Figur 40 viser at 55 prosent av bøndene er helt eller delvis uenig i at de har nok ferie- og fridager, mens kun 21 prosent er delvis- eller helt enig i påstanden. Dette sier ikke noe om antallet dager, men sier noe om hvordan de som svarer opplever mengden ferie- og fridager.

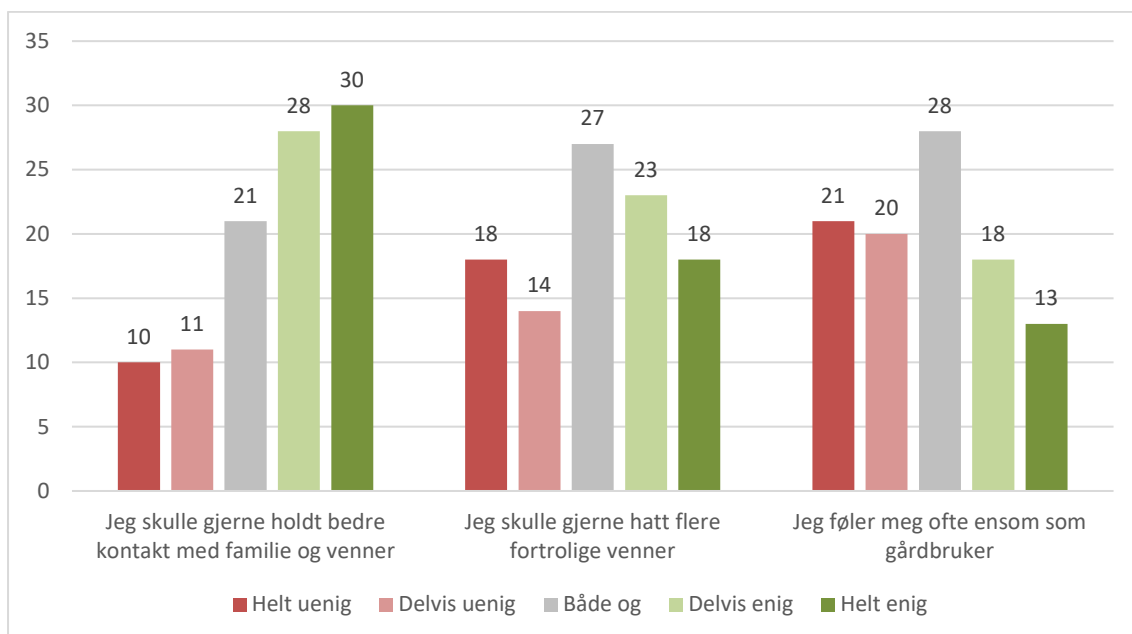
Figur 40: Figuren viser andel bønder som er enig/uenig i påstanden «Jeg opplever at jeg har nok ferie- og fridager». I prosent (n=564).

Sammenlignet med nasjonale tall er Møre og Romsdal-bonden i større grad uenig i påstanden om at man har nok ferie- og fridager. Disse forskjellene forklares imidlertid av at det er en større andel bønder som driver med melkeproduksjon i Møre og Romsdal, og melkeprodusenter er de som i minst grad opplever at de har nok ferie- og fridager. Til dels kan man her trekke inn utfordringene med å skaffe avløser når man skal ha fri. I Møre og Romsdal oppgir 42 prosent at de er delvis eller helt enig i at det er vanskelig å skaffe avløser når man skal ha fri, noe vi kan lese av Figur 41. Vi ser imidlertid at det er stor variasjon i hvorvidt man opplever det som krevende å skaffe avløser eller ikke, og rundt fire av ti bønder er enig i påstanden om at det er vanskelig å skaffe avløser.

Figur 41: Figuren viser andel som er enig/uenig i påstanden: «Det er vanskelig å skaffe avløser når jeg skal ha fri». I prosent. (n=552).

Bondeyrket, særlig for de som ikke har arbeid utenfor bruket, kan være ensomt ved at det ofte bare er en person på bruket som arbeider daglig der. Det kan også over tid ha blitt færre andre bønder i nærområdet, slik at det både er svekket fagmiljø og færre andre bønder å omgås til daglig. Sosial kontakt er viktig for livskvalitet og mental helse. Dette gjelder jo alle, bonde eller ikke. Vi har derfor i Trendundersøkelsen spurt generelt om kontakt med familie og venner, og om fortrolige venner.

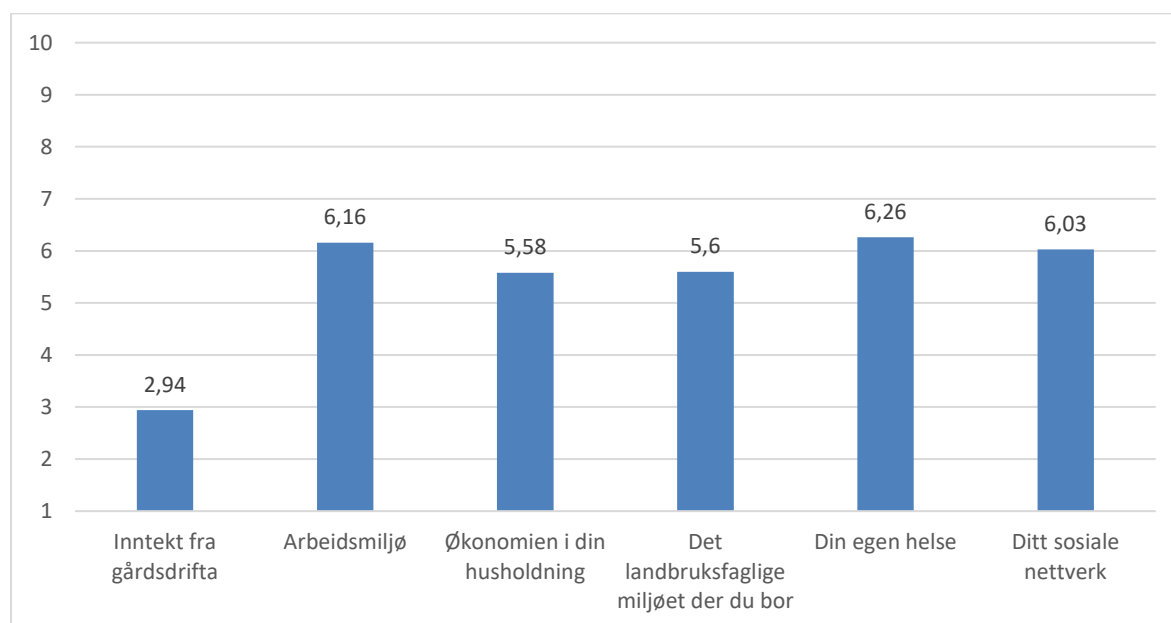

Figur 42: Figuren viser andel som er enig/uenig i påstander knyttet til sosial kontakt. I prosent.

Figur 42 viser at nesten 6 av 10 bønder er delvis- eller helt enig i påstanden om at de gjerne skulle ønske at de hadde bedre kontakt med familie og venner. Videre er rundt 4 av 10 enig i påstanden om at de gjerne skulle hatt flere fortrolige venner.

Ser vi på bøndenes svar på spørsmål om hvorvidt de ofte føler seg ensom som gårdbruker, kan vi se at 31 prosent er delvis- eller helt enig i påstanden. Det er en svært høy andel som oppgir at de er ensomme som gårdbrukere. Samtidig er det viktig å merke seg at spørsmålsformuleringen inneholder ensom «*som gårdbruker*», og må derfor tolkes annerledes enn ensomhet generelt. Spørsmålet indikerer imidlertid at det å jobbe som bonde ofte kan oppleves som ensomt, noe som vi antar både påvirker dagens livssituasjon for bøndene og framtidsplanene for bruket.

Bøndene som deltok i Trendundersøkelsen ble også bedt om å oppgi, på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds), hvor tilfreds de var med ulike forhold. Figur 43 viser gjennomsnittsskåren på de ulike forholdene.

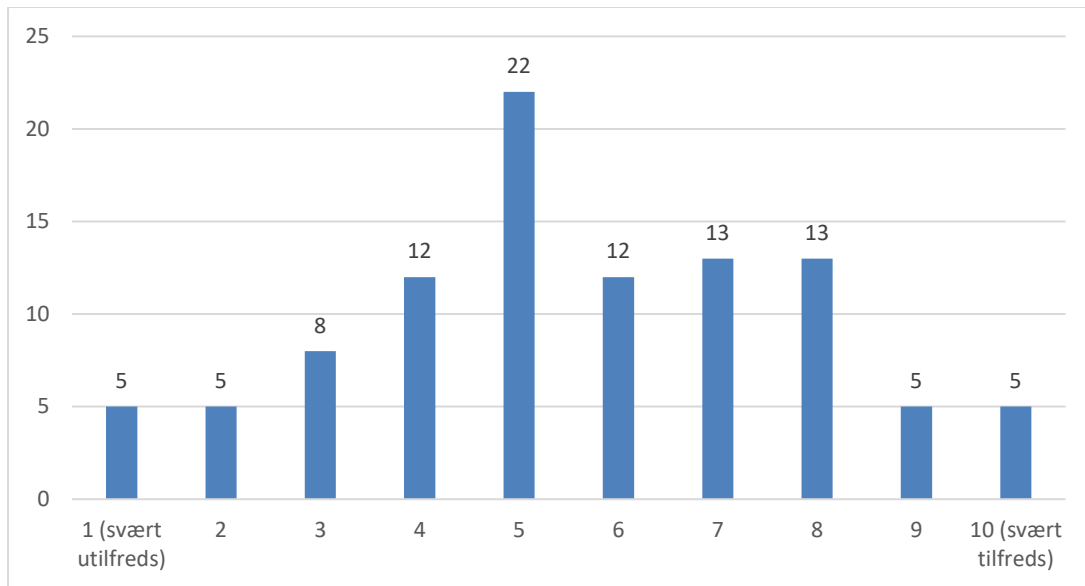

Figur 43: Tilfredshet med ulike forhold på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds). I prosent.

I figuren kan vi observere at flest er misfornøyd med inntekta fra gårdsdrifta (som vi tidligere har sett i kapittel 2.2) enn hva de er med de andre forholdene. Videre kan vi overordnet lese av figuren at de fleste er middels tilfreds med økonomien i husholdningen og det landbruksfaglige miljøet der de bor. Gjennomsnittsskåren på tilfredshet fra 1 til 10 når det gjelder arbeidsmiljø, egen helse og det sosiale nettverket ligger på rundt 6, noe som kan karakteriseres som nærmere tilfreds enn utilfreds – selv om forholdene generelt er plassert ganske midt på skalaen.

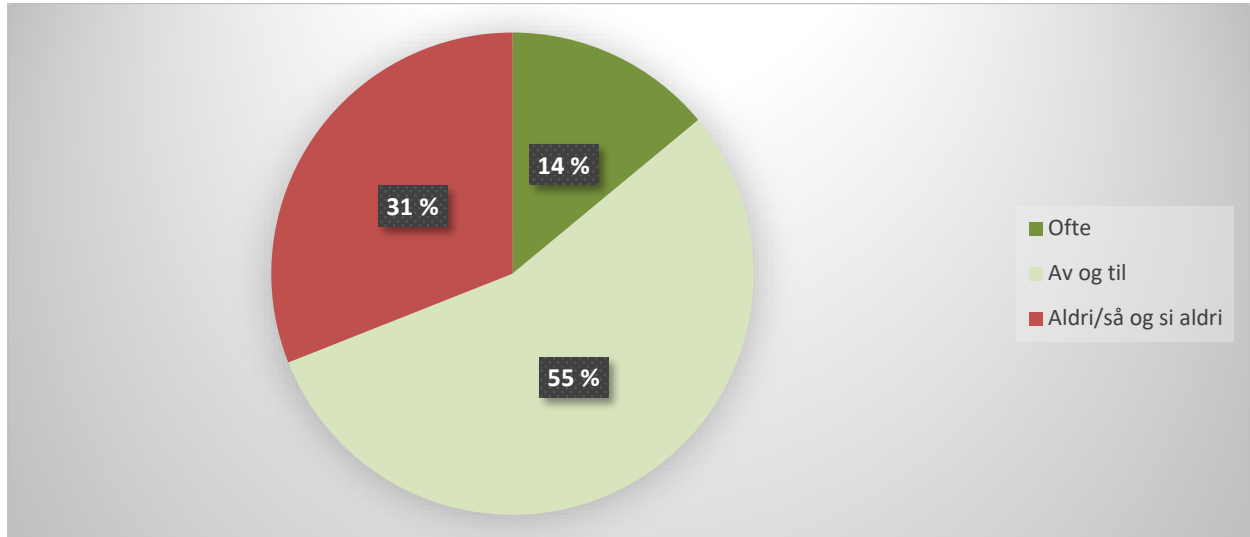
Det at «det landbruksfaglige miljøet der du bor» ikke har en høyere gjennomsnittsskår enn 5.6, indikerer at gjennomsnittsbonden kun er middels tilfreds med det landbruksfaglige miljøet der de bor. Figur 44 viser nærmere fordeling på dette spørsmålet, og viser en stor spredning i hvor tilfreds man er til det landbruksfaglige miljøet der man bor.

Figur 44: Tilfredshet med det landbruksfaglige miljøet der man bor. I prosent (n=567).

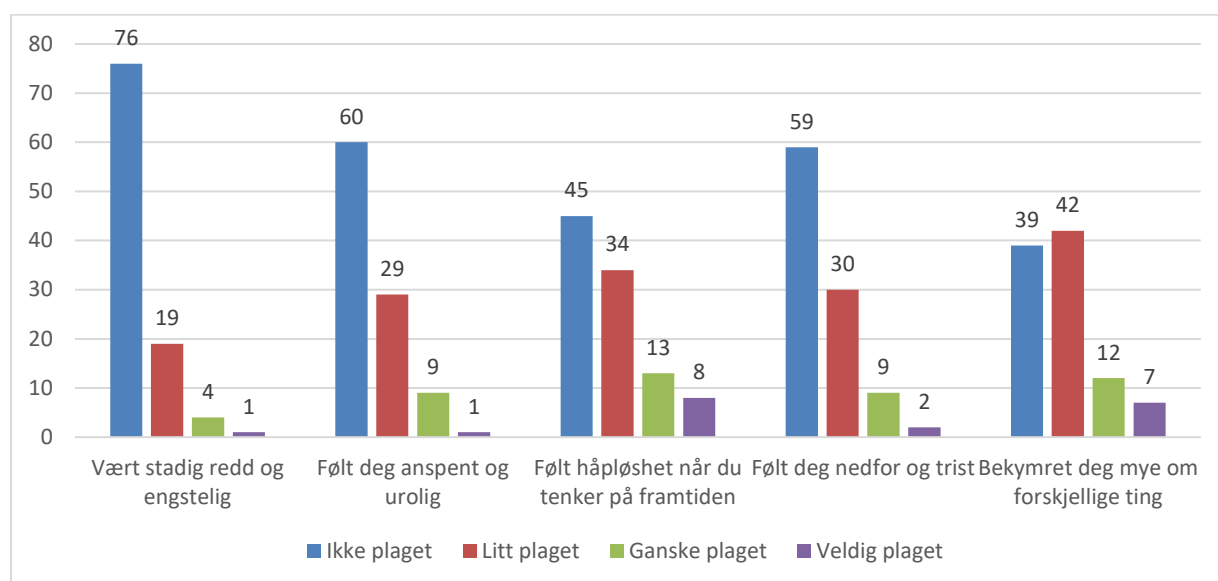
Dette sammenfaller (naturlig nok) med hvor mye man blant annet samarbeider med andre bønder om arbeidsoppgaver i tilknytning gårdsdrifta, noe vi ser i Figur 45. Totalt oppgir 14 prosent at de ofte samarbeider med andre gårdbrukere, 55 prosent oppgir at de «av og til» samarbeider med andre gårdbrukere. 31 prosent oppgir at de aldri, eller så å si aldri, samarbeider med andre bønder om arbeidsoppgaver i gårdsdrifta.

Figur 45: «Hvor ofte samarbeider du med andre gårdbrukere om arbeidsoppgaver i tilknytning til gårdsdriften?». I prosent. (n=585).

Supplerende analyser (ikke inkludert her i teksten) indikerer en klar sammenheng mellom tilfredshet med det landbruksfaglige miljøet der man bor og hvor ofte man samarbeider med andre gårdbrukere om arbeidsoppgaver i tilknytning gårdsdrifta.

Vi skal nå gå videre å se på spørsmål som går på bondens mentale helse. Figur 46 viser fordelingen på fem påstander, og er et standardisert spørsmål som er mye benyttet i spørreundersøkelser¹³. Figuren viser at 5 prosent oppgir at de i løpet av de siste 14 dagene har vært ganske eller veldig plaget med å være stadig redd eller engstelig. 10 prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med å føle seg anspent og urolig, mens 21 prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med at de har følt håpløshet når de tenker på framtiden. 11 prosent oppgir at de har vært ganske eller veldig plaget med at de har følt seg nedfor og trist, mens 19 prosent oppgir at de har bekymret seg for forskjellige ting. Overordnet er det flest som ikke har vært plaget av å være redd og engstelig, mens desidert flest har «bekymret seg mye om forskjellige ting».

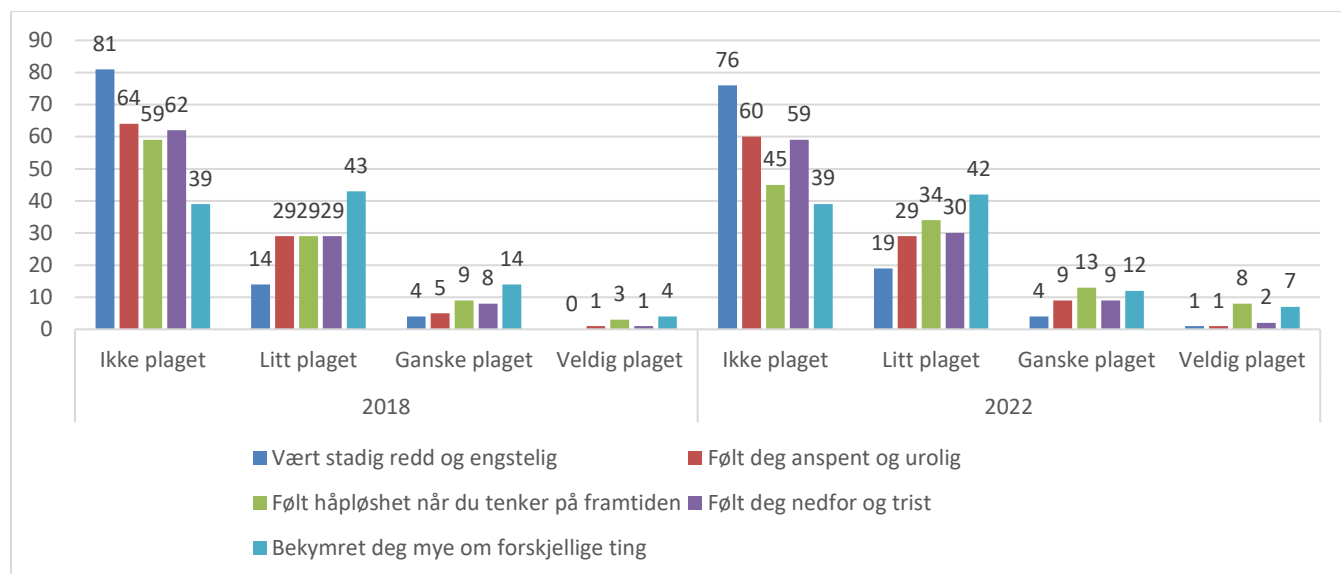
Figur 46: «I hvor stor grad har du vært plaget med noe av det som er nevnt nedenfor i løpet av de siste 14 dagene?». I prosent.

Dette bildet samsvarer med hva som framkommer i media og intervjuer med bønder som er bekymret for både økonomi og framtidsutsikter i landbruket. Men har bøndene blitt mer bekymret, følt seg mer anspent, og følt mer på håpløshet nå i 2022 sammenlignet med 2018? Figur 47 sammenligner resultatene fra 2018-undersøkelsen med 2022-undersøkelsen.

Ser vi på andelen som oppgir at de ikke har vært plaget med noe de siste 14 dagene, ser vi at det samlet sett er færre som oppgir å ikke ha vært plaget, noe som videre har fordelt seg på «litt plaget», «ganske plaget» og «veldig plaget». Selv om forskjellene

¹³ Spørsmålsbatteriet er den norske varianten av Hopkins Symptom Checklist-5 (SCL-5).

ikke er dramatiske, så har det vært en reell økning i andel som har vært plaget¹⁴. Dette gjelder særlig ved påstanden «Følt håpløshet når du tenker på framtiden», noe som sammenfaller med situasjonen mange bønder nå er i.

Figur 47: Figuren viser i hvor stor grad bøndene har vært plaget med de ulike forholdene i løpet av de siste 14 dagene. Tall fra 2018- og 2022-undersøkelsen. I prosent.

¹⁴ Supplerende analyser (ikke inkludert) basert på en OLS regresjonsanalyse, der de fem påstandene er slått sammen til en skala og utgjør den avhengige variabelen, viser at det har vært en signifikant økning i samlede «plager» fra 2018 til 2022.

Appendiks

Tabell A1: Logistisk regresjonsanalyse. Avhengig variabel er planlagte investeringer over 1 000 000,- i løpet av de neste 5 årene (=1) versus planlagte investeringer mindre enn 1 000 000,-.

	b	S.E.	P-verdi	AME
Konstant				
Alder (ref.kat: under 40år)				
40-49år	-0.902	0.393	0.022	-0.164
50-59år	-1.575	0.404	0.000	-0.253
60-69år	-1.759	0.417	0.000	-0.273
Over 70år	-2.863	0.810	0.000	-0.350
Kjønn (kvinne=1, mann=0)	-0.115	0.374	0.759	-0.013
Areal i drift (ref.kat: under 100 dekar)				
100-499 dekar	0.501	0.395	0.204	0.053
500 dekar eller mer	2.113	0.509	0.000	0.329
Produksjon (ref.kat: melkeproduksjon)				
Annen husdyrhold	-1.187	0.303	0.000	-0.142
Kornproduksjon	-0.629	1.092	0.565	-0.086
Annen planteproduksjon, inklusive frukt og grønnsaker	-0.512	0.551	0.353	-0.072
Skog	-0.985	1.148	0.391	-0.124
Annen produksjon	-0.155	0.676	0.819	-0.024
N	533			
Log Likelihood	-202			
Pseudo R	0.201			

Merk: Tabellen viser den logistiske regresjonskoeffisienten (b), standardfeil (S.E.), p-verdi og Average Marginal Effects (AME).

Referanser

Statsforvalteren (2022, 19. april). *Jordbruk*. <https://www.statsforvalteren.no/nb/More-og-Romsdal/Landbruk-og-mat/Jordbruk/>

Zahl-Thanem, A., Burton, J.F., og Vik, J. (2021). Should we use email for farm surveys? A comparative study of email and postal survey response rate and non-response bias. *Journal of Rural Studies*, 87 : 352-360. Doi : 10.1016/j.jrurstud.2021.09.029.

Zahl-Thanem, A., og A. Melås (2020): *Trender i norsk landbruk 2020*. R-2/20, ISSN 1503-2035, Ruralis.

FORMÅL

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning skal gjennom fremragende samfunnsvitenskapelig forskning og forskningsbasert utviklingsarbeid gi kunnskap og idéer for allmenheten, privat næringsliv, offentlig virksomhet og FoU-sektoren, og gjennom det bidra til å skape sosiokulturell, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i og mellom bygd og by.

RURALIS skal være et nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på en teoretisk og metodisk grunnleggende forskningskompetanse i flerfaglige bygdestudier, og fungere som et godt synlig knutepunkt for internasjonal ruralsosiologi.

Trondheim (hovedkontor):
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
73 82 01 60

Oslo:
Rådhusgata 20
N-0151 Oslo
913 32 277

post@ruralis.no
ruralis.no